

ΤΕΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

-

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ - ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ / ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Πτυχιακή εργασία

«Στατιστική έρευνα : Νέοι και ελεύθερος χρόνος –
Έρευνα σε φοιτητές του ΤΕΙ Μεσολογγίου»

Αναστάσης Βροντός

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: κα. Παναγιώτα Βάθη

Μεσολόγγι 2016

Η έγκριση της πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Διοίκησης Κοινωνικών – Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων και Οργανώσεων /Μεσολογγίου του ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Τμήματος.

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1988 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.

Αναστάσης Βροντός, 2016

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια ποσοτική και ποιοτική ανάλυση, όπου διερευνάται ο ελεύθερος χρόνος των φοιτητών του ΤΕΙ Μεσολογγίου. Η διερεύνηση του εν λόγω θέματος κρίνεται επίκαιρη και αναγκαία καθότι οι νέοι αποτελούν πάντοτε μια ζωντανή και δραστήρια κοινωνική δύναμη.

Πιο συγκεκριμένα, βασικός σκοπός της εργασίας είναι να παρουσιαστεί μια σύνθεση της γενικής εικόνας του ελεύθερου χρόνου των φοιτητών, λαμβάνοντας υπόψη παράλληλα τις οικονομικές, κοινωνικές και γεωγραφικές μεταβλητές. Η έρευνα, που διεξήχθη υπό μορφή ερωτηματολογίου, πραγματοποιήθηκε σε δειγματολογικό πληθυσμό εκατό (100) ατόμων- φοιτητών του ΤΕΙ Μεσολογγίου την άνοιξη του 2012.

Αφετηρία της έρευνας ήταν η υπόθεση ύπαρξης διαφορών αναφορικά με την κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου από τους φοιτητές του ΤΕΙ Μεσολογγίου. Αυτή η υπόθεση μας οδήγησε στο να θέσουμε διάφορα ερωτήματα, στα οποία η παρούσα εργασία προσδοκά να απαντήσει. Όπως, επί παραδείγματι, πόσο ελεύθερο χρόνο διαθέτουν οι φοιτητές του ΤΕΙ, αν η οικονομική κατάσταση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ποσότητα και στην ποιότητα του ελεύθερου χρόνου, ποιες είναι οι πιο προσφιλείς δραστηριότητες στις οποίες επιδίδονται κατά την διάρκεια του ελεύθερου χρόνου, αν απολαμβάνουν και ικανοποιούνται από αυτές τις δραστηριότητες, αλλά και τι προτάσεις ή σχόλια κάνουν σχετικά με τις ελλείψεις υποδομών σε μια ημιαστική –αγροτική περιοχή όπως αυτή του Μεσολογγίου.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια στα οποία εξετάζονται τα εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο, μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή, επιχειρείται η κατανόηση της έννοιας του ελεύθερου χρόνου. Επιπλέον, παρατίθενται διάφορες φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές ερμηνείες της εν λόγω έννοιας που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την χρονική της διάσταση, καθώς και τα βασικά ποιοτικά της χαρακτηριστικά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, εξετάζεται η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να συλλεχθούν οι απαραίτητες πληροφορίες για τη διεξαγωγή της στατιστικής ανάλυσης.

Περιγράφονται οι διάφοροι τύποι ερωτήσεων που χρησιμοποιήθηκαν στη σύνταξη του ερωτηματολογίου καθώς και ο σκοπός της έρευνας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης μέσα από πίνακες και γραφήματα.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο, παρατίθενται τα συμπεράσματα της στατιστικής έρευνας μέσα από την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	iv
Περιεχόμενα	vi
Κατάλογος πινάκων	viii
Κατάλογος διαγραμμάτων	ix
Η «έννοια του ελεύθερου χρόνου»	1
Απουσία ενιαίου ορισμού της «έννοιας του ελεύθερου χρόνου».....	1
Τα χαρακτηριστικά του ελεύθερου χρόνου όπως ορίζονται από τον J.Dumazedier.....	2
Η διαμόρφωση και η κατανόηση του ελεύθερου χρόνου μέσα από την εξέλιξη των κοινωνιών	5
Από την αρχαιότητα ως την πρώτη βιομηχανική επανάσταση.....	5
Η περίοδος της εκβιομηχάνισης: ο ελεύθερος χρόνος σε συνάρτηση με την εργασία.....	6
Ο ελεύθερος χρόνος από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου έως και σήμερα.....	9
Νομοθετική κατοχύρωση του ελεύθερου χρόνου.....	11
Ο ελεύθερος χρόνος από κοινωνιολογική και φιλοσοφική σκοπιά	13
Στην αναζήτηση μιας ισορροπίας ανάμεσα στους κοινωνικούς χρόνους.....	13
Διάφορες ερμηνείες του «ελεύθερου χρόνου».....	15
Η έννοια του «ελεύθερου χρόνου» στη διασύνδεσή της με την ελεύθερη βούληση.....	20

Το πέρασμα από τη μελέτη του «ελεύθερου χρόνου» στο «περιεχόμενο του ελεύθερου χρόνου».....	22
Μεθοδολογία έρευνας.....	26
Στατιστική ανάλυση – Παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας.....	28
Συμπεράσματα- Παρατηρήσεις.....	46
Παράρτημα.....	48
Βιβλιογραφία.....	53

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 1 : ΦΥΛΟ.....	28
Πίνακας 2 : ΗΛΙΚΙΑ.....	29
Πίνακας 3 : ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ.....	30
Πίνακας 4 : ΑΔΕΛΦΙΑ.....	30
Πίνακας 5 : ΑΔΕΛΦΙΑ (ΑΡΙΘΜΟΣ).....	30
Πίνακας 6 : ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΓΟΝΕΩΝ.....	32
Πίνακας 7 : ΤΜΗΜΑ ΦΟΙΤΗΣΗΣ.....	33
Πίνακας 8 : ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ / ΗΜΕΡΑ.....	34
Πίνακας 9 : ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ ΠΕΡΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΙΚΩΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ.....	35
Πίνακας 10 : ΕΠΙΚΡΑΤΕΣΤΕΡΕΣ ΑΣΧΟΛΙΕΣ.....	35
Πίνακας 11 : ΣΕΙΡΑ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ (ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΛΟΓΗ).....	37
Πίνακας 12 : ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΜΕ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ...38	
Πίνακας 13 : Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΚΑΠΟΙΟΥ ΟΙΚΕΙΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΛΗΨΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ.....	39
Πίνακας 14 : ΣΚΟΠΟΣ ΤΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ.....	40
Πίνακας 15 : ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ.....	40
Πίνακας 16 : Η ΑΝΑΛΗΨΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΥΧΕΡΕΙΑ.....	41
Πίνακας 17 : ΟΙ ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ.....	42
Πίνακας 18 : Ο ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΣ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΩΝ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ.....	43
Πίνακας 19 : ΔΙΑΘΕΣΗ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΛΟΓΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ.....	44

Κατάλογος διαγραμμάτων

Εικόνα 1 : Φύλο.....	28
Εικόνα 2 : Ηλικία.....	29
Εικόνα 3 : Αδέλφια.....	31
Εικόνα 4 : Αδέλφια – αριθμός.....	31
Εικόνα 5 : Μορφωτικό επίπεδο γονέων.....	32
Εικόνα 6 : Τμήμα φοίτησης.....	33
Εικόνα 7 : Ώρες / ημέρα (διαθέσιμος ελεύθερος χρόνος).....	34
Εικόνα 8 : Επικρατέστερες ασχολίες.....	36
Εικόνα 9 : Μέγιστος χρόνος / ενασχόληση κατά τον ελεύθερο χρόνο.....	39
Εικόνα 10 : Οικονομικοί πόροι.....	41
Εικόνα 11 : Οικονομική ευχέρεια και ανάληψη δραστηριοτήτων.....	42
Εικόνα 12 : Επιλογή δραστηριοτήτων σε περίπτωση διάθεσης επιπλέον ελεύθερου χρόνου.....	45

1. Η «έννοια του ελεύθερου χρόνου»

Απουσία ενιαίου ορισμού της «έννοιας του ελεύθερου χρόνου» : Ο άνθρωπος στην σημερινή κοινωνική πραγματικότητα έχει την τάση να παραπονιέται ότι δεν διαθέτει ελεύθερο χρόνο, τον οποίο να αξιοποιήσει όπως ο ίδιος επιθυμεί πέρα των υποχρεώσεων του καθημερινού βίου, εργασιακού και οικογενειακού. Εξετάζοντας την ιστορική πορεία του ανθρώπου παρολαυτά διαπιστώνουμε ότι δεν διέθετε περισσότερο ελεύθερο χρόνο κατά το παρελθόν. Τι εννοούμε όμως με την έννοια «ελεύθερος χρόνος» ;

Η επιστήμη που ασχολείται με την έρευνα του ελεύθερου χρόνου δεν έχει εξελίξει μέχρι στιγμής κανέναν ενιαίο ορισμό του ελεύθερου χρόνου. Σαν αποτέλεσμα, ο ελεύθερος χρόνος ορίζεται αντιθετικά ως προς την εργασία, δηλαδή είτε ως μια αυτόνομη περιοχή ζωής, είτε ως προϊόν της βιομηχανικής κοινωνίας, είτε ως χώρος αυτοκαθορισμού του ατόμου. Αυτή η δυσκολία ορισμού της έννοιας του «ελεύθερου χρόνου» οφείλεται στις διαφορετικές θεωρητικές αφηγήσεις από τις οποίες ξεκινούν οι επιστήμονες – κοινωνιολόγοι κατά κύριο λόγο – που μελέτησαν τον ελεύθερο χρόνο.

Στη Γαλλία ο ελεύθερος χρόνος αποδίδεται με τη λέξη *loisir*, που παράγεται από το λατινικό *licere* και σημαίνει επιτρέπεται. Περιλαμβάνει μια ιδέα άδειας, που σημαίνει άρα έλλειψη υποχρεώσεων, κανόνων και ελέγχου. Στα ελληνικά η λέξη *loisir* δεν αποδίδεται απόλυτα- καθότι λέξη πολυσήμαντη- γι' αυτό χρησιμοποιείται η απόδοση «ελεύθερος χρόνος». Η ενδεχόμενη χρήση της λέξης «σχολή» θα αποδεικνύονταν προβληματική, καθότι η λέξη αυτή δεν βρίσκεται στο σύγχρονο καθημερινό λεξιλόγιο με αυτή την έννοια. Σήμερα με τη λέξη «σχολή» εννοούμε το σχολείο. Αντιθέτως, η χρήση αυτής της λέξης από τους αρχαίους Έλληνες συνδεόταν, σύμφωνα με μεταφράσεις, με τον ελεύθερο χρόνο, την ανάπαυση, την οκνηρία, την έλλειψη απασχόλησης. Όπως επισημαίνει ο Toti, στην αρχαιότητα η σημασία της λέξης σχολή ήταν γενικότερη «τόσο που συχνά το παράγωγο σχολαστής χρησιμοποιούνταν με την έννοια του ακαμάτη και το παράγωγο σχολαστικός

σήμαινε τεμπέλης, άεργος»¹. Στην Αγγλία ονομάζεται leisure, ενώ στις ΗΠΑ non working time.²

Τα χαρακτηριστικά του ελεύθερου χρόνου όπως ορίζονται από τον J.Dumazedier : Ο

επικρατέστερος και πιο πλήρης ορισμός του ελεύθερου χρόνου μέχρι τις μέρες μας φαίνεται πως είναι ο ορισμός που διατύπωσε ο γάλλος κοινωνιολόγος Joffre Dumazedier, ο οποίος θεωρείται ο πρώτος που από τη δεκαετία του '50 επιχείρησε να αναγορεύσει τον ελεύθερο χρόνο σε ιδιαίτερο αντικείμενο της κοινωνιολογίας, θέτοντας στο επίκεντρο των αναλύσεών του την έννοια των loisir.³ Ειδικός στον χώρο της κοινωνιοπαιδαγωγικής του ελεύθερου χρόνου, ο Dumazedier ορίζει τον ελεύθερο χρόνο ως «ένα σύνολο ενασχολήσεων στις οποίες το άτομο επιδίδεται με τη θέλησή του αποβλέποντας στην ανάπαυση, στην αναψυχή ή την ελεύθερη μόρφωση και πληροφόρησή του, στην ανάπτυξη της κοινωνικής του συμμετοχής ή της δημιουργικής του ικανότητας, μετά την εκπλήρωση των επαγγελματικών, των οικογενειακών και των κοινωνικών του υποχρεώσεων».

Σύμφωνα με αυτή την λειτουργική σύλληψη-αντίληψη της έννοιας του «ελεύθερου χρόνου», ο ελεύθερος χρόνος διαχωρίζεται σε τρεις κατηγορίες: την χαλάρωση, τη διασκέδαση και την εξέλιξη, οι οποίες μπορεί να συνυπάρχουν σε διαφορετικό βαθμό σε κάθε δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου. Η χαλάρωση-ανάπαυση (délassement) έχει ως στόχο να επιτρέψει στο άτομο να ανακτήσει και να επαναφέρει την διαταραγμένη φυσική και ψυχική ισορροπία από τις υποχρεωτικές δραστηριότητες της καθημερινότητας. Η αναψυχή (divertissement) αφορά την απόδραση του ατόμου από τη μονοτονία και την ανία που του προκαλούν οι επαναλαμβανόμενες κατακερματισμένες εργασίες της καθημερινότητας. Τέλος, η εξέλιξη-ανάπτυξη (développement) καλεί την συνείδηση να παλέψει ενάντια στην σκλήρωση της συνήθειας και αποβλέπει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. Σε κάθε περίπτωση, όταν πρόκειται για υποχρεωτικές δραστηριότητες δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για ελεύθερο χρόνο.⁴

¹ Gianni Toti, «Ο ελεύθερος χρόνος», Εκδόσεις Μνήμη, Αθήνα 1985

- Γεώργιος Ε. Κρασανάκης, « Κοινωνιοπαιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου: τα αποτελέσματα μιας ελληνικής έρευνας», Αθήνα 1984

² Gianni Toti, «Ο ελεύθερος χρόνος», Εκδόσεις Μνήμη, Αθήνα 1985

³ Αλεξάνδρα Κορωνάου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.61-67

⁴ Georges Lerbet, « Les loisirs des jeunes », Editions Universitaires 1967

- Γεώργιος Ε. Κρασανάκης, «Κοινωνιοπαιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου: τα αποτελέσματα μιας ελληνικής έρευνας»

Επιπλέον, ο ελεύθερος χρόνος, σύμφωνα με τον Dumazedier, πρέπει να έχει τέσσερα βασικά γνωρίσματα: δύο θετικά, προσδιοριζόμενα από τις ανάγκες της προσωπικότητας και δύο αρνητικά, προσδιοριζόμενα με βάση τις υποχρεώσεις έναντι της κοινωνίας. Στα θετικά γνωρίσματα συγκαταλέγονται ο ηδονιστικός και ο προσωπικός χαρακτήρας, ενώ στα αρνητικά γνωρίσματα συναντούμε τον ελευθερωτικό αλλά και τον αφιλοκερδή χαρακτήρα. Πρέπει να τονίσουμε ότι και οι τέσσερις αυτοί χαρακτήρες του ελεύθερου χρόνου βρίσκονται σε άμεση σχέση με την οργάνωση της όλης προσωπικότητας του ατόμου.⁵

Πιο αναλυτικά, ο ελευθερωτικός χαρακτήρας είναι στοιχείο καταλυτικό για τον ορισμό της έννοιας του «ελεύθερου χρόνου» καθότι ελεύθερος χρόνος με καταναγκασμό δεν νοείται. Είναι δηλαδή επιφορτισμένος με υποχρεώσεις που το άτομο επιλέγει ελεύθερα, πέρα από τις επαγγελματικές του υποχρεώσεις και τις όποιες άλλες υποχρεώσεις του επιβάλλει η οργανωμένη κοινωνία, είναι χρόνος μιας «διαφορετικής ζωής». Από την άλλη μεριά, ο αφιλοκερδής χαρακτήρας σχετίζεται με το γεγονός ότι ο ελεύθερος χρόνος δεν θα πρέπει να υπακούει στις κερδοσκοπικές τάσεις και στους εξαναγκασμούς που χαρακτηρίζουν την επαγγελματική εργασία. Διότι αν ο ελεύθερος χρόνος δεν είναι απόλυτα αφιλοκερδής, τότε θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε, κατά τον Dumazedier, ως semi-loisir, ως μισό-περιορισμένο ελεύθερο χρόνο, δηλαδή ως έναν μη γνήσιο χρόνο. Ένα παράδειγμα semi-loisir εντοπίζεται στην περίπτωση όσων παρακολουθούν μαθήματα επιμορφώσεως, κατά τον ελεύθερό τους χρόνο, για να βελτιώσουν την επαγγελματική τους κατάσταση.

Επιπρόσθετα, ανάμεσα στα γνωρίσματα που σχετίζονται με την αναζήτηση της προσωπικής ικανοποίησης, βρίσκουμε τον ηδονιστικό χαρακτήρα τον οποίο ο Dumazedier θεωρεί βασικό στοιχείο του ελεύθερου χρόνου. Η ηδονή είναι κύριο γνώρισμα των δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου, καθότι είθισται οι άνθρωποι να μην επιδίδονται σε δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου από κίνητρα υλικά ή από νομικές ή ηθικές προτροπές.

- Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.61-67

⁵ Γεώργιος Ε. Κρασανάκης, «Κοινωνιοπαιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου: τα αποτελέσματα μιας ελληνικής έρευνας»

Τέλος, ο ελεύθερος χρόνος έχει και προσωπικό χαρακτήρα καθώς συνδέεται στενά με την προσωπική ζωή του ατόμου, με την ελευθερία έκφρασης, έννοια στενά συνδεδεμένη και σε άμεση σχέση με την προσωπικότητα του ανθρώπου.⁶

Με άλλα λόγια, ο ελεύθερος χρόνος για τον J. Dumazedier είναι ένα σύνολο απασχολήσεων, στις οποίες επιδίδεται το άτομο με την θέλησή του, για να αναπαυθεί, να διασκεδάσει, να ενημερωθεί, να μορφωθεί, ακόμα και για να δημιουργήσει όντας απαλλαγμένο από τις όποιες επαγγελματικές, οικογενειακές και κοινωνικές υποχρεώσεις.

⁶ Γεώργιος Ε. Κρασανάκης, «Κοινωνιοπαιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου: τα αποτελέσματα μιας ελληνικής έρευνας»

1.1. Η διαμόρφωση και η κατανόηση του ελεύθερου χρόνου μέσα από την εξέλιξη των κοινωνιών

Ο ελεύθερος χρόνος μοιάζει να είναι μια έννοια με διαχρονική παρουσία ξεκινώντας από τις αρχαϊκές κοινωνίες ως το σήμερα. Μια τέτοια ερμηνεία όμως δεν συνάδει με το σύνολο των κοινωνιολογικών ή και άλλων θεωριών για τον ελεύθερο χρόνο στις οποίες κοινός τόπος είναι το γεγονός ότι ο ελεύθερος χρόνος ως « *«αντικειμενικό γεγονός» προκύπτει από τη δυνατότητα να παράγουμε περισσότερο δουλεύοντας λιγότερο, δυνατότητα που πραγματοποιείται αυστηρά στο στάδιο ανάπτυξης των βιομηχανικών και μετα-βιομηχανικών κοινωνιών»*⁷. Αυτό σημαίνει ότι η πρόσληψη της έννοιας του ελεύθερου χρόνου όπως αυτή διαμορφώνεται και μορφοποιείται κατά τη βιομηχανική επανάσταση αλλά και τη μεταπολεμική περίοδο (και ιδιαίτερα την «περίοδο της αφθονίας», 1946-1975) δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να ταυτίζεται με την έννοια τηςσχόλης των αρχαϊκών αλλά και των προβιομηχανικών κοινωνιών.

Από την αρχαιότητα ως την πρώτη βιομηχανική επανάσταση : Στις αρχαϊκές κοινωνίες όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες ρυθμιζόνταν από τη φυσική αναγκαιότητα. Η Α. Κορωναίου αναφέρει ότι «*ο βιωμένος ρυθμός του χρόνου δεν (πρέπει να) ήταν άλλος από το ρυθμό εναλλαγής των φυσικών φαινομένων [...] η φύση ήταν εκείνη που προσδιόριζε την αντίληψη για την εξέλιξη, τη διάρκεια και τη μέτρηση του χρόνου»*⁸. Η αντίληψη του χρόνου ήταν δηλαδή κυκλική, παρελθόν και παρόν συγχέονταν, με αποτέλεσμα την απαξίωση του χρόνου, αλλά και την αδυναμία του αρχαϊκού ανθρώπου να θεωρήσει τον εαυτό του ιστορική ύπαρξη σύμφωνα με τον ρουμάνο ερευνητή Mircea Eliade. Πρωταρχικοί παράγοντες ρύθμισης του χρόνου σε αυτές τις κοινωνίες είναι οι τεχνικές δραστηριότητες (που συνδέονται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και έχουν συνήθως εποχικό χαρακτήρα) και οι θρησκευτικές τελετουργίες που απώτερο στόχο είχαν τη διατήρηση της κοινότητας,

⁷ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «*Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*», σελ.15-16 («αντικειμενικό γεγονός» με τη σημασία που δίνει ο Ντουρκέιμ στον όρο: ένας από τους κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου στον οποίο επανέρχεται συχνά είναι «να αντιμετωπίζει κανείς τα κοινωνικά γεγονότα σαν πράγματα».)

⁸ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «*Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*», σελ.16-18

σύμφωνα με τον Thomas.⁹ Επομένως, όπως επισημαίνει ο Dumazedier, η έννοια του ελεύθερου χρόνου από μεθοδολογική σκοπιά δεν είναι κατάλληλη για να περιγράψει τις περιόδους αδράνειας σε αυτές τις κοινωνίες.

Κατά το Μεσαίωνα, η οκνηρία ή *acedia*¹⁰ θεωρείται ότι δεν εντάσσεται στην εργασιακή δραστηριότητα - χειρονακτική ως επί το πλείστον - ή ότι δεν σχετίζεται με τα θρησκευτικά καθήκοντα. Το προνόμιο της οκνηρίας αναγνωρίζεται σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες, δηλαδή αφορά κυρίως τις ανώτερες τάξεις των ευγενών και των κληρικών.

Μετά τον 12^ο αιώνα, με την ανάπτυξη του εμπορίου και της τεχνικής, παρατηρείται σταδιακά μια αλλαγή στις αναπαραστάσεις του χρόνου, με την εμφάνιση για πρώτη φορά του αντιθετικού ζεύγους εργασία-σχόλη. Οι εργαζόμενοι αρχίζουν να διεκδικούν το δικαίωμα στην ανάπαυση και στην αναψυχή. Σε καμία όμως περίπτωση το αντιθετικό ζεύγος εργασία-μη εργασία δεν νοείται και δεν κατανοείται με τον τρόπο που το γνωρίζουμε και το ερμηνεύουμε από τον 19^ο αιώνα έως και σήμερα.

Η περίοδος της εκβιομηχάνισης - Ο ελεύθερος χρόνος σε συνάρτηση με την εργασία : Στο τελευταίο τρίτο του 18^{ου} αιώνα, στις απαρχές της βιομηχανικής επανάστασης, οι ευρωπαϊκές κοινωνίες γνωρίζουν βαθιές μεταμορφώσεις οι οποίες επέρχονται σταδιακά και έχουν φυσικά αντίκτυπο στις αναπαραστάσεις του χρόνου. Με την έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης, παρατηρείται η μετακίνηση και η συγκέντρωση των πληθυσμών¹¹ στις πόλεις με κέντρο το εργοστάσιο. Παράλληλα, σε αυτή τη νέα ιστορική περίοδο, η οικονομική ανάπτυξη και η αύξηση της παραγωγικότητας ήταν αποτέλεσμα της ραγδαίας τεχνολογικής προόδου, της συγκέντρωσης των παραγωγικών δυνάμεων, της συσσώρευσης του κεφαλαίου αλλά και της στυγνής εκμετάλλευσης των εργαζομένων.¹²

Η υπερεργασία έφτασε στο μέγιστο που μπορούσε καθότι η μείωση του κόστους παραγωγής και η τελειοποίηση των τεχνολογικών διαδικασιών επιτεύχθηκαν σε σημαντικό

⁹ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.16-18

Gianni Toti, «Ο ελεύθερος χρόνος», σελ.27

¹⁰ Που σημαίνει μεγάλο αμάρτημα.

¹¹ Πρόκειται για το φαινόμενο της αστικοποίησης και αφορά κυρίως την μετακίνηση των «παλιών» αγροτικών πληθυσμών στις πόλεις.

¹² Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.19-22

βαθμό χάρη στην επιμήκυνση της διάρκειας της εργάσιμης μέρας μέχρι τα φυσιολογικά όρια αντοχής.¹³ Στην αρχική φάση ανάπτυξης του Κεφαλαίου η βασική του τάση και ανάγκη ήταν να ιδιοποιηθεί την εργασία και των εικοσιτεσσάρων ωρών την ημέρα. Ο καθημερινός χρόνος εργασίας σε όλους σχεδόν τους βιομηχανικούς κλάδους είναι περίπου 12 με 17 ώρες την ημέρα. Οι γιορτές δεν τηρούνται, ενώ οι διακοπές και η σύνταξη είναι έννοιες άγνωστες. Επιπλέον, κατηγορίες του πληθυσμού που θεωρούνται ευάλωτες, όπως οι γυναίκες και τα ανήλικα παιδιά, προστίθενται στην κατηγορία του εργατικού δυναμικού.¹⁴

Ωστόσο, η συνειδητοποίηση της εκμετάλλευσης ήρθε σιγά σιγά. Παρατηρείται μια καθυστέρηση, όσον αφορά την έναρξη των εργατικών διεκδικήσεων στις περισσότερες βιομηχανικές χώρες, παρά τις πολλές ώρες εργασίας και τους χαμηλούς μισθούς. Αυτό οφείλεται, σύμφωνα με την Αλεξάνδρα Κορωναίου, στην *«αργή μεταμόρφωση της παλιάς αγροτικής τάξης σε εργατική με συνδικαλιστική και πολιτική συνείδηση»* και στις *«ποικίλες καταστολές, πολιτικές ή στρατιωτικές, διπλωματικές ή βίαιες που γνωρίζουν τα εργατικά κινήματα»*¹⁵. Η κατάκτηση του ελεύθερου χρόνου γίνεται λοιπόν σταδιακά από τους ίδιους τους εργαζόμενους.

Ο καθορισμός της διάρκειας της εργάσιμης μέρας θα είναι λοιπόν αποτέλεσμα πολύχρονου αγώνα ανάμεσα σε καπιταλιστή και εργάτη. Κατά συνέπεια, αρχικά οι πρώτες κινητοποιήσεις για τη διεκδίκηση του ελεύθερου χρόνου συνδυάζονται συνήθως με εκείνες που γίνονται για τις μισθολογικές διεκδικήσεις, δηλαδή με τις κινητοποιήσεις που έχουν ως αιτία τα χαμηλά ημερομίσθια και τις πολλές ώρες δουλειάς.¹⁶

Επομένως, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο ελεύθερος χρόνος νοείται κατά κύριο λόγο σε συνάρτηση με την εργασία. Γι'αυτό δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι κοινωνικο-οικονομικοί αγώνες αυτής της περιόδου αντιπαραθέτουν συχνά τον ελεύθερο

¹³ Gianni Toti, *«Ο ελεύθερος χρόνος»*, σελ.24-36 (*«ιδίως όταν θεσπίστηκαν τα συνοριακά τέλη το 1815 στις ευρωπαϊκές χώρες ο ανταγωνισμός έγινε ανελέητος και οι καπιταλισμοί στις διάφορες χώρες μόνο έτσι κατόρθωσαν να εξασφαλίσουν ένα σύγχρονο βιομηχανικό εξοπλισμό και μια νομισματική και εμπορική οργάνωση: αναλώνοντας χρόνο εργασίας»*.)

¹⁴ Αλεξάνδρα Κορωναίου, *«Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου»*, σελ.19-30

¹⁵ Αλεξάνδρα Κορωναίου, *«Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου»*, σελ.22-30

¹⁶ Gianni Toti, *«Ο ελεύθερος χρόνος»*, σελ.26 (για παράδειγμα, το χαμηλό επίπεδο ζωής και αμοιβών στη Μασαχουσέτη του 1630 θεωρούνταν μέτρο κοινωνικής ωφέλειας που αποσκοπούσε στο να αποτρέψει τους εργάτες να οδηγηθούν σε ανάρμοστες συνήθειες και συμπεριφορές κάνοντας μια ζωή τεμπέλικη και φιλήδονη. Πρόκειται για το ιδανικό των προ-σοσιαλιστικών κοινωνιών.)

χρόνο ως προς την εργασία. Το δικαίωμα στην ανάπαυση στις κοινωνικές διεκδικήσεις των εργατών ήταν συνδεδεμένο με τη μείωση του ωραρίου εργασίας. Έτσι, ο ελεύθερος χρόνος ως κοινωνική κατάκτηση των εργαζομένων εκφραζόταν και ερμηνευόταν ως απαλλαγή από τους εργατικούς εξαναγκασμούς, από τις εργασιακές υποχρεώσεις με στόχο την επανάκτηση της σωματικής και ψυχικής ισορροπίας.

Μέσα από αυτή τη μακρά περίοδο που διαρκεί περίπου τρεις αιώνες, ο καθορισμός του ελεύθερου χρόνου αποδεικνύεται δύσκολος και σύνθετος, καθότι τα βασικά δικαιώματα του ανθρώπου όπως το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του ζωτικού του χρόνου και της δουλειάς του είναι προϊόντα διαρκούς και μακρόχρονου αγώνα. Σημαντικές εργατικές κινητοποιήσεις για τη μείωση του ωραρίου έγιναν στην Ευρώπη και στην Αμερική και μάλιστα πριν από το 1830, περίοδο κατά την οποία πρωτοτέθηκε σύμφωνα με πολλούς κοινωνιολόγους το πρόβλημα των *loisirs*. Όσον αφορά τα ευρωπαϊκά κράτη, οι πρώτες κινητοποιήσεις για το ωράριο εργασίας γίνονται στη Γερμανία.

Στην πορεία, στην ιστορία των αγώνων για την μείωση των ωρών δουλειάς, τίθεται και το αίτημα του ελεύθερου χρόνου για αυτομόρφωση¹⁷, το οποίο ξεπροβάλλει πιο έντονα λόγω της ενδυνάμωσης και οργάνωσης του εργατικού κινήματος. Το πρόβλημα σταδιακά μετατοπίζεται από τις συνέπειες της κόπωσης στη υγεία, στην αναγκαιότητα χρόνου πέρα από την εργασία για εκπαίδευση και αυτομόρφωση που θα βοηθούσε την εργατική μάζα να ασκήσει τα νεοαποκτηθέντα πολιτικά δικαιώματά της. Οι διεκδικήσεις δεν εξαντλούνται δηλαδή στην διεκδίκηση αναγκαίου χρόνου για ανάπαυση, αλλά αρχίζουν να εντάσσουν την απαίτηση ελεύθερου χρόνου και πέραν της ανάπαυσης¹⁸. Προς τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, επιπρόσθετα, οι εργαζόμενοι πρόσθεσαν στην ατζέντα της διαπραγμάτευσης με την καπιταλιστική τάξη τα τεχνικά ζητήματα και τα ζητήματα οργάνωσης της παραγωγής αποσκοπώντας στην καλύτερευση της ποιότητας της δουλειάς και στην μείωση των εργάσιμων ωρών.

Παρολαυτά, αξίζει να τονίσουμε σε αυτό το σημείο, ότι αυτός ο τρόπος αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου δεν αφορά αρχικά τη μεγάλη μάζα. Στην πορεία, λόγω της μαζικής ανάπτυξης του οργανωμένου εργατικού κινήματος, η διεκδίκηση του ελεύθερου χρόνου

¹⁷ Για υπεράσπιση του δικαιώματος τους στην αυτοδιάθεση τουλάχιστον ενός μέρους του ελεύθερου χρόνου τους.

¹⁸ Gianni Toti, «Ο ελεύθερος χρόνος», σελ.55-64 : αυτή ήταν και η διεκδίκηση του κινήματος των «10 ωρών» στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1840.

απέκτησε παγκόσμιο χαρακτήρα και κατέστη σταθμός στην ιστορία του ανθρώπινου γένους.¹⁹ Ιδιαίτερα η 1^η Μάη του 1890 αποτέλεσε την πιο αποφασιστική και διεθνούς βεληνεκούς λαϊκή κινητοποίηση για την μείωση του ωραρίου εργασίας.

Σε όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο «βιομηχανικός χρόνος» χαρακτηρίζεται από κανονικότητα και ακρίβεια, καθώς δεν εξαρτάται πια από τη φυσική αναγκαιότητα αλλά από την παραγωγή. Είναι γραμμικός, συνεχής και μετρήσιμος. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτή την περίοδο μια από τις μεγαλύτερες επαναστατικές εφευρέσεις είναι το ρολόι που έρχεται να ρυθμίσει το χρόνο της εργασίας και της μη εργασίας καθιστώντας δυνατή τη χρονική διαφοροποίηση της επαγγελματικής δραστηριότητας από τις δραστηριότητες που δεν σχετίζονται με αυτήν. Είναι εμφανής πλέον η ύπαρξη- σε σχέση με παλαιότερα- ενός νέου κοινωνικού χρόνου, διακριτού, ο οποίος αρχίζει από το σημείο που τελειώνει η εργασία. Η νέα ρύθμιση του χρόνου αλλάζει τις αντικειμενικές συνθήκες οργάνωσης της εργασίας και αντανάκλα στην ίδια την υποκειμενική εμπειρία.²⁰ Εντούτοις, σύμφωνα με τον Gianni Toti μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο εδραιώνεται παγκόσμια η συνείδηση του προβλήματος του ελεύθερου χρόνου.

Ο ελεύθερος χρόνος από το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου έως και σήμερα: Τα αποτελέσματα της βιομηχανικής ανάπτυξης που συντελέστηκε κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα θα είναι πλέον εμφανή στις ανεπτυγμένες χώρες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και ιδιαίτερα ανάμεσα στο 1946 και το 1975. Η Κορωνοβαίου θεωρεί ότι αυτά τα χρόνια δεν ονομάστηκαν άδικα «ένδοξα χρόνια».²¹ Πιο συγκεκριμένα, η αγοραστική δύναμη μεγάλου μέρους του πληθυσμού των ευρωπαϊκών κοινωνιών πολλαπλασιάζεται, ιδιαίτερα σε χώρες όπως η Γαλλία και η Αγγλία, με αποτέλεσμα τη βελτίωση του επιπέδου ζωής. Ο χρόνος της εργασίας μειώνεται δραστικά, το ποσοστό ανεργίας είναι πάρα πολύ χαμηλό και συντελείται μια αλλαγή στη δομή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, δηλαδή η μετάβαση από την κυριαρχία του αγροτικού και βιομηχανικού τομέα παραγωγής στον τριτογενή τομέα (που

¹⁹ Gianni Toti, «Ο ελεύθερος χρόνος», σελ.106-110: το 1897, ο Λένιν ανέφερε ότι «είναι πλέον ανάγκη ο άνθρωπος να δουλεύει το πολύ 8 ώρες τη μέρα για να έχει έτσι καιρό να αναπαύεται, να μορφώνεται, να μορφώνεται, να μορφώνεται των δικαιωμάτων του ως άνθρωπου, ως μέλους της οικογενείας του και ως πολίτης».

²⁰ Αλεξάνδρα Κορωνοβαίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.19-22

²¹ Αλεξάνδρα Κορωνοβαίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.30-34

περικλείει κατά κύριο λόγο τον τομέα των υπηρεσιών και τα ελεύθερα επαγγέλματα)²². Οι συνθήκες και η φύση των εργασιών του τριτογενούς τομέα ευνοούν και την είσοδο του γυναικείου πληθυσμού στην αγορά εργασίας.²³

Επιπλέον, αξίζει να αναφέρουμε ότι κατά τη διάρκεια της «ένδοξης τριακονταετίας» (1945-1975), κατά τον ελεύθερο χρόνο το φαινόμενο της κατανάλωσης και της ψυχαγωγίας αποκτά μαζικό χαρακτήρα²⁴. Είναι η εποχή του κινηματογράφου και της συλλογικής άθλησης μεταξύ άλλων. Στη Γαλλία, επί παραδείγματι, την δεκαετία του 1970-80 το 70% της οικογενειακής κατανάλωσης υλικών και πολιτιστικών αγαθών σχετίζεται με την αγορά οπτικοακουστικού εξοπλισμού (τηλεοράσεις, ραδιόφωνα)²⁵. Και στην Ελλάδα, όμως, παρατηρείται αύξηση των εισοδημάτων αλλά και της κατανάλωσης ανάμεσα στο 1964 και το 1974 παρά τις πολιτικές αναταραχές, την απουσία βιομηχανικής επανάστασης και την οικονομική καθυστέρηση σε σχέση με άλλες δυτικές ευρωπαϊκές χώρες.

Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε για πρώτη φορά ότι ο ελεύθερος χρόνος, απόρροια της οικονομικής ανάπτυξης και των εργατικών διεκδικήσεων, τείνει να αποτελέσει τον μεγαλύτερο σε διάρκεια κοινωνικό χρόνο, με εμφανή πλέον επίδραση και στο αξιακό σύστημα που θεμελιώνει τις μέχρι τότε κοινωνίες τόσο σε κοινωνικο-πολιτισμικό όσο και σε ηθικό επίπεδο. Ο ελεύθερος χρόνος πλέον κατέχει την ίδια θέση, αν όχι ανώτερη, στο αξιακό σύστημα με αυτήν της εργασίας. Σύμφωνα με την Κορωναίου «η ένδοξη τριακονταετία» ήταν μια εξαιρετική στιγμή στην ιστορία της ανθρωπότητας, κάτι που συχνά παραγνωρίζεται²⁶.

Αμέσως μετά την «ένδοξη τριακονταετία», η πετρελαϊκή κρίση του 1973-75 και η οικονομική κρίση που ακολουθεί συντείνουν στην σταδιακή άνοδο της ανεργίας. Σύμφωνα

²² Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.30-37: στη Γαλλία, για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια αυτή της περιόδου παρατηρείται τεράστια μείωση της αγροτικής απασχόλησης και αντίστοιχα αύξηση της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα, ο οποίος αποτελείται κυρίως από τα στελέχη της δημόσιας διοίκησης, τους ελεύθερους επαγγελματίες, τους υπαλλήλους και τους εργατοτεχνίτες. Αντίστοιχα παραδείγματα βρίσκουμε και στον βιομηχανικό τομέα. Οι εργάτες το 1975 αντιπροσώπευαν το 40% του ενεργού πληθυσμού, ενώ το 1990 μόνο το 29%. Το 1991, οι μισθωτοί των υπηρεσιών αποτελούν πλέον το 70% του ενεργού πληθυσμού, μεγάλο μέρος του οποίου αποτελείται από γυναίκες.

²³ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.30-37

²⁴ Georges Lerbet, «*Les loisirs des jeunes*», Editions Universitaires 1967

²⁵ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.34-35

²⁶ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.35-37

με την Samuel και τον Dumazedier, η κρίσης της καπιταλιστικής αγοράς και η κατάσταση της ανεργίας έχουν επίπτωση μακροπρόθεσμα στον ελεύθερο χρόνο. Οι εργάσιμες ώρες μειώνονται και ο ελεύθερος χρόνος αυξάνεται. Αυτές οι αλλαγές όμως δεν αποτελούν ένα συγκυριακό φαινόμενο, αλλά πρόκειται για μια διαδικασία που –όντας εξαρτημένη και από την εφαρμογή των τεχνολογικών εξελίξεων στην παραγωγική διαδικασία - περνάει από διάφορα στάδια έως ότου καταλήξει σε μια νέα μείωση του χρόνου εργασίας αλλά και στην εφαρμογή ελαστικών ωραρίων εργασίας. Η μείωση του χρόνου εργασίας όμως στην πραγματικότητα δεν αφορά το σύνολο των επαγγελματικών και κοινωνικών κατηγοριών.

Ο χρόνος ανεργίας που ολοένα και αυξάνεται θεωρείται πως είναι ένας «πολυσήμαντος κοινωνικός χρόνος [...] πραγματική χρήση του χρόνου ανεργίας όσο και οι αναπαραστάσεις του διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με τις κοινωνικές ομάδες που πλήττονται από αυτή την κατάσταση»²⁷. Η κοινωνική κατάσταση της ανεργίας δεν βιώνεται με τον ίδιο τρόπο από όλες τις κοινωνικές ομάδες των ανέργων συμπεραίνει και η Dominique Schnapper²⁸ και τούτο διότι η κοινωνική κατηγορία και ηλικία του ανέργου είναι καθοριστικοί παράγοντες.

Νομοθετική κατοχύρωση του ελεύθερου χρόνου: Η κατοχύρωση δια νόμου της μείωσης του χρόνου εργασίας –και της αύξησης κατά συνέπεια του ελεύθερου χρόνου- είναι συνήθως αποτέλεσμα της αύξησης της παραγωγικότητας και των συνδικαλιστικών και πολιτικών διεκδικήσεων.

Η πρώτη νομοθετική ρύθμιση, που θεωρείται ισάξια με τις σύγχρονες νομοθετικές ρυθμίσεις, γίνεται στη Μασαχουσέτη των ΗΠΑ το 1630, ενώ μετά από περίπου μισό αιώνα κάνει την εμφάνισή του ένας νέος νόμος που περιορίζει τον χρόνο εργασίας σε δέκα ώρες²⁹. Σε ότι αφορά τα νομοθετήματα που σχετίζονται με τη μείωση των ωρών εργασίας σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, αυτό που παρατηρείται είναι ότι η εφαρμογή τους είναι πολύ μεταγενέστερη από την ψήφισή τους. Για παράδειγμα, οι νόμοι των αρχών του 19^{ου} αιώνα

²⁷ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.39-42

²⁸ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.39-42: η Schnapper πραγματοποίησε σχετική έρευνα στη Γαλλία από το 1978 ως το 1980. Η έρευνα έδειξε ότι υπάρχουν τρεις κατηγορίες ανέργων, οι οποίοι ανάλογα με την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκουν μπορεί να βιώνουν μια «ολική» ανεργία, μια «αντεστραμμένη ανεργία» ή μια «διαφοροποιημένη ανεργία».

²⁹ Gianni Toti, «Ο ελεύθερος χρόνος», σελ.22

εφαρμόζονται στην πράξη έναν αιώνα αργότερα. Τρανό παράδειγμα είναι η «αγγλική εβδομάδα» (πενθήμερο) η οποία ψηφίζεται στην Αγγλία το 1825, αλλά μπαίνει σε εφαρμογή αργά αλλά σταθερά από το 1890 και έπειτα. Στη Γαλλία ο νόμος για το δεκάωρο ψηφίζεται τελικά στις 4 Ιουλίου του 1912, ενώ για το οκτάωρο τον Απρίλιο του 1919, και εφαρμόζεται πολύ αργότερα.

Συνέχεια έχει η ψήφιση των νόμων που θεσπίζουν τις διακοπές των δύο εβδομάδων αλλά και οι διεκδικήσεις για την κατάκτηση μεγαλύτερων περιόδων ελεύθερου χρόνου. Οι εκτεταμένοι οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί και η μείωση του χρόνου εργασίας στις μοντέρνες κοινωνίες είχαν λοιπόν ως αποτέλεσμα την καθιέρωση τεσσάρων περιόδων ελεύθερου χρόνου: τον ημερήσιο χρόνο, που είναι ο χρόνος που απομένει μέσα στην ημέρα μετά την εργασία, τον χρόνο του Σαββατοκύριακου, τον χρόνο των διακοπών και τον χρόνο μετά την συνταξιοδότηση που στους περισσότερους λαούς είναι μετά γύρω στα 60 με 65 χρόνια και που περιλαμβάνει δυναμικές μορφωτικές δραστηριότητες³⁰.

Στην ελληνική πραγματικότητα οι νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν τη μείωση του χρόνου εργασίας κάνουν την εμφάνισή τους το 1909 και η διεκδίκηση του οκταώρου ξεκινά από το 1911. Ωστόσο, η εφαρμογή των νομοθετημάτων είναι είτε άنيση είτε ανύπαρκτη γεγονός που οδηγεί σε απεργίες και στην κινητοποίηση των εργαζομένων. Επιπλέον, τα ζητήματα της παιδικής εργασίας ή της προστασίας της εργαζόμενης μητέρας τίθενται μετά το 1927.

Τέλος, πρέπει να σημειώσουμε ότι το θέμα του ελεύθερου χρόνου απασχόλησε και αρκετές διεθνής διασκέψεις. Ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται παγκόσμιο ενδιαφέρον για την έννοια του ελεύθερου χρόνου. Για παράδειγμα, στη διεθνή συνδιάσκεψη της Λιέγης το 1930, κεντρικό θέμα των συζητήσεων αποτέλεσε το θέμα της «ελεύθερης εκλογής», δηλαδή το δικαίωμα των εργαζομένων να επιλέγουν το πώς θα αξιοποιούν τον ελεύθερο χρόνο τους ανάλογα με τις κλίσεις και τις προσωπικές τους επιθυμίες.

³⁰ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», Κορωναίου, σελ.22-30 : Αυτή η τέταρτη κατηγορία ελεύθερου χρόνου έχει προστεθεί από τον Dumazedier.

1.2. Ο ελεύθερος χρόνος από κοινωνιολογική και φιλοσοφική σκοπιά

Η μετατροπή του ελεύθερου χρόνου σε αυτόνομη αξία με την συνειδητοποίηση του ως αυθύπαρκτης έννοιας και ως έννοιας αξίας προς μελέτη αποτυπώνεται και στις κοινωνιολογικές και φιλοσοφικές θεωρήσεις του ελεύθερου χρόνου ιδιαίτερα κατά τον 20^ο αιώνα.

Στην αναζήτηση μιας ισορροπίας ανάμεσα στους κοινωνικούς χρόνους: Στην κοινωνιολογία η έννοια του χρόνου μελετάται μέσα από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και αποτελεί συνήθως μια μεταβλητή στις μελέτες των κοινωνιολόγων. Ο πρώτος μάλλον που από το 1899 επισημαίνει την κοινωνιολογική σημασία του χρόνου είναι ο Henri Hubert (Ανρί Υμπέρ) ο οποίος επισημαίνει ότι ο χρόνος, όπως και ο χώρος, αποτελεί αντικείμενο συλλογικών αναπαραστάσεων, είναι δηλαδή προϊόν συλλογικής επεξεργασίας.³¹

Ο Εμίλ Ντυρκέιμ είχε υποστηρίξει στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στο έργο του «Οι στοιχειώδεις μορφές της θρησκευτικής ζωής» ότι οι έννοιες του χώρου και του χρόνου σχετίζονται με την κοινωνική οργάνωση κάθε ιστορικής περιόδου. Υπάρχει ένα αφηρημένο πλαίσιο, που παρά τη σημασία της ατομικής εμπειρίας, μας περιβάλλει και που οργανώνει το χρόνο με αντικειμενικό τρόπο, κοινό για όλα τα άτομα που ανήκουν σε έναν πολιτισμό.

Ο Maurice Halbwachs (Μωρίς Αλμπά) διαπιστώνει πως «κάθε ανακατασκευή του παρελθόντος, ακόμη και του ατομικού παρελθόντος, είναι αδύνατη χωρίς το κοινωνικό περιβάλλον. Το κοινωνικό πλαίσιο δηλαδή είναι το απαραίτητο στοιχείο για την αντίληψη και τη μέτρηση του χρόνου που δεν μπορεί παρά να είναι κοινωνικός»³². Αυτός ο κοινωνικός χρόνος δεν είναι καθολικός, προσθέτει, αλλά συνδέεται με τις αναπαραστάσεις του χρόνου κάθε κοινωνικής ομάδας, όπως είναι για παράδειγμα η οικογένεια και το εργοστάσιο.

Ο Ζωρζ Γκυρβιτς³³, μετέπειτα, διατυπώνει τη θεωρία της «πολλαπλότητας των κοινωνικών χρόνων», δηλαδή της πολλαπλότητας των χρόνων «του συντονισμού και του

³¹ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.75-81

³² Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.75-81: κλασικό έργο του Αλμπά είναι «Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης».

³³ Κοινωνιολόγος

αποσυντονισμού του συνόλου των κοινωνικών φαινομένων»³⁴. Η κοινωνική ζωή λαμβάνει χώρα σε πολλούς χρόνους, διαφορετικούς, σε χρόνους που αντιστοιχούν δηλαδή σε διάφορες κοινωνικές ομάδες και κοινωνικές δραστηριότητες³⁵.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, το ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων του ελεύθερου χρόνου επικεντρώνεται, όπως έχει επισημάνει και ο Dumazedier, στη μελέτη της δυναμικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους κυρίαρχους κοινωνικούς χρόνους : τον χρόνο εργασίας, τον οικιακό χρόνο και αυτόν της προσωπικής συγκρότησης, και κυρίως στην αναζήτηση μιας ισορροπίας ανάμεσα σε αυτούς τους τρεις χρόνους.³⁶ Η Νικόλ Σαμυέλ (Samuel)³⁷ μέσω της έννοιας της συμβολικής δομής των κοινωνικών χρόνων³⁸ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου αντιπροσωπεύουν μια σημαντική κοινωνική αξία και άρα κατέχουν και εξέχουσα θέση σε αυτή τη δομή. Στη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου, τίποτα δεν είναι στατικό. Αντιθέτως, διαμορφώνονται νέες κοινωνικές σχέσεις, ακόμη και μέσα από τη σύγκρουση.

Ο γάλλος κοινωνιολόγος Roger Sue (Ροζέ Συ) θεωρεί πως « κάθε ιστορική εποχή αναγορεύει ένα κοινωνικό χρόνο σε κυρίαρχο χρόνο ανάλογα με την ποσοτική του διάρκεια και τη θέση που κατέχει στο σύστημα των κοινωνικών αξιών και των αναπαραστάσεων, καθώς και το ρόλο που παίζει στην παραγωγική διαδικασία της κοινωνίας»³⁹. Έτσι, στις πρωτόγονες και παραδοσιακές κοινωνίες κυρίαρχος κοινωνικός χρόνος αναγορεύεται ο ιερός χρόνος, ενώ κατά την περίοδο της εκβιομηχάνισης ο χρόνος της εργασίας αποτελεί τον κατεξοχήν χρόνο της ατομικής και συλλογικής ύπαρξης. Στις μετα-μοντέρνες κοινωνίες όμως, που τοποθετούνται χρονικά προς το τέλος του 20^{ου} αιώνα, ο ελεύθερος χρόνος αναγορεύεται σε κυρίαρχο κοινωνικό χρόνο (είναι ο μεγαλύτερος σε διάρκεια κοινωνικός χρόνος στη ζωή των ατόμων). Πρόκειται για έναν κοινωνικό χρόνο απελευθερωμένο από την εργασιακή δραστηριότητα, του οποίου η αύξηση της διάρκειας συνδέεται στις μέρες μας και με την άνοδο της ανεργίας. Οι κοινωνικές αξίες που συνδέονται ή προκύπτουν από τον

³⁴ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.75-81

³⁵ Δραστηριότητες όπως είναι η θρησκεία, η πολιτική, η εκπαίδευση κλπ.

³⁶ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.61-67, 75-81

³⁷ Πρόκειται για γαλλίδα κοινωνιολόγο και ερευνήτρια, η οποία μελέτησε για είκοσι περίπου χρόνια την πολιτιστική ανάπτυξη της γαλλικής πόλης Annecy.

³⁸ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.75-81

³⁹ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.82-83

ελεύθερο χρόνο είναι πλέον σημαντικότερες, σε αντίθεση με το παρελθόν, από εκείνες που αντιπροσωπεύει η εργασία⁴⁰.

Διάφορες ερμηνείες του «ελεύθερου χρόνου»: Στην προσπάθειά τους να θεμελιώσουν σύγχρονες ερμηνείες του κοινωνικού γίνεσθαι, πολλοί μελετητές αναζητούν τις ρίζες της έννοιας του «ελεύθερου χρόνου» στην ελληνική αρχαιότητα και δη στον Αριστοτέλη⁴¹. Η φιλοσοφική θεώρηση της έννοιας του ελεύθερου χρόνου από τον Αριστοτέλη δεν ταυτίζεται με την έννοια του «ελεύθερου χρόνου» των βιομηχανικών και μετα-μοντέρνων κοινωνιών. Και τούτο διότι η αντίληψη της σχολής (της μη απασχόλησης) είναι συνυφασμένη με την κοινωνική κατάσταση του ελεύθερου πολίτη, καθότι στηρίζεται στην προϋπόθεση της αριστοκρατικής διαίρεσης της κοινωνίας, ταυτόσημη με τη διαίρεση της κοινωνίας σε ελεύθερους ανθρώπους και σκλάβους. Ο ελεύθερος άνδρας-πολίτης, που αποτελεί μια μειονότητα του πληθυσμού, είναι απαλλαγμένος από κάθε παραγωγική ή επίμοχθη εργασία. Η σχολή δεν ταυτίζεται με την οκνηρία αλλά με την ελευθερία μέσω της καλλιέργειας του πνεύματος, μέσω της επίπονης προσπάθειας κατάκτησης της γνώσης σε όλη τη διάρκεια της ζωής αλλά και με την άσκηση των πολιτειακών καθηκόντων. Η δραστηριότητα δηλαδή της ενατένισης χρησιμεύει ώστε ο ελεύθερος πολίτης να βιώνει με τον υψηλότερο τρόπο τον ελεύθερο χρόνο του.⁴²

Η *otium* των Λατίνων είναι έννοια συνώνυμη με την έννοια της σχολής στην Αρχαία Ελλάδα, η οποία πέρα από την ενασχόληση με τις πνευματικές και πολιτικές υποθέσεις περιλαμβάνει και το ξόδεμα ενέργειας και υλικών αγαθών με επιδεικτικό μάλιστα τρόπο.

⁴⁰ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «*Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*», σελ.82-83: Η Κορωναίου αναφέρει ότι υπήρξε μια αλλαγή στις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του χρόνου, μέσα από την κατάρρευση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων που στηριζόταν στην εργασία και την ανάδειξη μιας νέας κοινωνικής τάξης οργανωμένης γύρω από τον ελεύθερο χρόνο.

⁴¹ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «*Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*», σελ.43-47 : η συγγραφέας διατυπώνει την άποψη ότι αυτές οι θεωρήσεις δεν απεικονίζουν την πραγματικότητα της εποχής, δεν αποτελούν κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του θέματος, αλλά ούτε και έγκυρες ιστορικές αναφορές.

⁴² Gianni Toti, «*Ο ελεύθερος χρόνος*», σελ.10-13

Αλεξάνδρα Κορωναίου, «*Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*», σελ.61-67

Στις προαναφερθείσες φιλοσοφικές θεωρήσεις η εργασία αποτελεί περισσότερο έναν καταναγκασμό, ενώ ησχόλη προϋπόθεση για την ανάπτυξη και την καλλιέργεια των δημιουργικών και πνευματικών δυνατοτήτων του ανθρώπου.

Στη συνέχεια, ανάμεσα στις θεωρίες των ουτοπιστών και των πρώτων θεωρητικών του βιομηχανικού πολιτισμού συναντούμε τη θεωρία του Τζιορντάνο Μπρούνο⁴³, ο οποίος προσπαθεί να συμβιβάσει την αριστοτελική αντίληψη της ενατένισης ως πνευματικής δραστηριότητας με τις αναγκαιότητες του κόσμου της εργασίας. Είναι περισσότερο υπέρμαχος μιας ζωής γεμάτης δουλειά στην οποία η ανάπαυση είναι χρηστική και στοχεύει στην ανανέωση των χαμένων δυνάμεων μέσα από την ενατένιση της θείας χάρις, άποψη που ακόμα και σήμερα ταυτίζεται με την ιδεολογική αντίληψη του καθολικισμού.

Μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση σύμφωνα με τον Τότι⁴⁴ είναι η προσέγγιση του θέματος από τον Μαρξ, ο οποίος αντιμετώπισε το αντιθετικό ζεύγος εργασία-ελεύθερος χρόνος όχι με όρους ηθικής αλλά περισσότερο σαν συγκεκριμένο ιστορικό πρόβλημα που οφείλεται στην ανάπτυξη των δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής στο καπιταλιστικό σύστημα. Ο ελεύθερος χρόνος δεν αποτελεί ιδιαίτερο αντικείμενο ανάλυσης στο έργο του Μαρξ, αλλά την «προοπτική της απελευθέρωσης του ανθρώπου από την αλλοτριωμένη εργασία»⁴⁵. Η διεκδίκηση περισσότερου ελεύθερου χρόνου σχετίζεται επομένως με τον χρόνο που είναι απαραίτητος για την ανανέωση της εργατικής δύναμης αλλά και την μόρφωση των εργατών, η οποία έχει ως στόχο την διαμόρφωση της συλλογικής συνείδησης και την συμμετοχή στις πολιτικές και συνδικαλιστικές δραστηριότητες. Στη μελλοντική κομμουνιστική κοινωνία, η εργασία δεν θα είχε πλέον καταναγκαστικό χαρακτήρα αλλά θα γινόταν «πρώτη ανάγκη» του ανθρώπου⁴⁶.

Ο ελεύθερος χρόνος ως καθαυτό κοινωνικό γεγονός απουσιάζει και από το έργο του Μαξ Βέμπερ ο οποίος ανακηρύσσει το χρόνο εργασίας ως τον κυρίαρχο κοινωνικό χρόνο⁴⁷. Το έργο του «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού» αναδεικνύει την ύπαρξη μιας νέας αντίληψης όσον αφορά την χρήση και τη ρύθμιση του χρόνου στη

⁴³ Gianni Toti, «Ο ελεύθερος χρόνος», σελ.14-17

⁴⁴ Gianni Toti, «Ο ελεύθερος χρόνος», σελ.17

⁴⁵ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.22-30, 47-49

⁴⁶ Αυτή η θέση θεωρείται ότι οδήγησε στην ηθική και ψυχολογική επανεκτίμηση της εργασίας, η οποία ήδη, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, έχει μετατραπεί από καθήκον σε δικαίωμα.

⁴⁷ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.47-49

διαμόρφωση της σύγχρονης καπιταλιστικής πραγματικότητας. «*Η απώλεια του χρόνου [σε μη παραγωγικές και ορθολογικές δραστηριότητες] είναι έτσι το πρώτο, και, κατ' αρχάς, το πιο θανάσιμο αμάρτημα [...]. Έτσι, ακόμα και ο παθητικός στοχασμός δεν έχει καμία αξία, και μάλιστα είναι αξιοκατάκριτος αν γίνεται εις βάρος της καθημερινής εργασίας*»⁴⁸. Σε αυτή τη νέα αντίληψη του χρόνου, η εργασία αναγορεύεται σε κυρίαρχη κοινωνική αξία, σε κύριο ρυθμιστή όλων των άλλων χρήσεων του χρόνου και όχι σε απλό μέσο για την επιβίωση του ανθρώπου.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι η έννοια του ελεύθερου χρόνου δε αποτέλεσε αυτή καθαυτή κεντρικό και ουσιαστικό αντικείμενο των αναλύσεων του Μαρξ και του Βέμπερ και δεν απασχόλησε γενικότερα τους προδρόμους της κοινωνιολογίας του ελεύθερου χρόνου στις δυτικές κοινωνίες μέχρι ο ελεύθερος χρόνος να αποτελέσει ένα μαζικό κοινωνικό φαινόμενο.

Σύμφωνα με τον George Friedman⁴⁹ η καπιταλιστική δομή των σχέσεων παραγωγής και η τεχνολογική ανάπτυξη των βιομηχανικών κοινωνιών είχαν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση του προβλήματος της αλλοτρίωσης στην εργασία. Η μηχανοποιημένη, «κατακερματισμένη» βιομηχανική εργασία αποσυνδέθηκε από κάθε έννοια πραγμάτωσης του ατόμου και έπαψε να αποτελεί για την πλειοψηφία των εργαζομένων «κεντρική αξία» της ύπαρξής τους. Έτσι, «*η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου θα μπορούσε να αποτελέσει το αντίπαλο δέος της αλλοτριωμένης εργασίας*». Οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου ιδωμένες υπό αυτό το πρίσμα αποκτούν ρόλο συμπληρωματικό ή αντισταθμιστικό απέναντι στην μονοτονία και στην ένταση που προκαλεί η εργασία: συμπληρωματικό, μόνο για όσους εξακολουθούν να βρίσκουν κάποιο ενδιαφέρον στην εργασία τους, ενώ αντισταθμιστικό, για όσους δεν βρίσκουν πλέον κανένα ενδιαφέρον σε αυτήν⁵⁰. Σαν αποτέλεσμα, ο ελεύθερος χρόνος, ως μια προέκταση της επαγγελματικής δραστηριότητας, στοχεύει στην πληρότητα του ατόμου, καθότι για τον Friedman, η εργασία είναι εξίσου απαραίτητη για την ψυχική ισορροπία του ανθρώπου.⁵¹

⁴⁸ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «*Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*», σελ.47-49

⁴⁹ Ζαν Καζνεβ, Νταβιντ Βικτόροφ, «*Βασικά θέματα της κοινωνιολογίας και κοινωνιολογικό λεξικό*», σελ. 101-102 : Γάλλος κοινωνιολόγος της εργασίας (έργο του : «*Η κατακερματισμένη εργασία*»).

⁵⁰ Συνήθως αυτοί που βρίσκουν ακόμα κάποιο ενδιαφέρον στην εργασία τους είναι τα ανώτερα και μεσαία στελέχη επιχειρήσεων, σε αντίθεση με τους απλούς εργαζόμενους της βιομηχανικής παραγωγής που δεν βρίσκουν κανένα.

⁵¹ Georges Lerbet, «*Les loisirs des jeunes*», Editions Universitaires 1967

Για τον канаδό κοινωνιολόγο Ζιλ Προνοβό (Gilles Pronovost), στις μοντέρνες και μετα-μοντέρνες κοινωνίες, το ζήτημα της παραχώρησης-απόκτησης ή όχι περισσότερου ελεύθερου χρόνου δεν φαντάζει πλέον σημαντικό. Ο ελεύθερος χρόνος αναγορεύεται σε προνομιακό κοινωνικό χρόνο, αποκτώντας έτσι κοινωνική σημασία ανάλογη με εκείνη που είχε η εργασία στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Αυτό αντανακλά και στις κοινωνικές θεωρήσεις της έννοιας του ελεύθερου χρόνου, όπου διαπιστώνεται μια διάθεση κατανόησης των κοινωνιολογικών διαστάσεων του και κατά συνέπεια εξηγεί και το πέρασμα από τις μελέτες για τον ελεύθερο χρόνο στις επιστήμες του ελεύθερου χρόνου.⁵²

Ωστόσο, σύμφωνα με την Κορωναίου, η πρώτη ολοκληρωμένη κοινωνιολογική θεωρία για τον ελεύθερο χρόνο βρίσκεται στο έργο του περιθωριοποιημένου από την παραδοσιακή ακαδημαϊκή σκέψη κοινωνιολόγου Θορστάιν Βέμπλεν, ο οποίος ανέπτυξε τη θεωρία της αργόσχολης τάξης.⁵³ Ο Βέμπλεν διατυπώνει πως δύο κοινωνικές τάξεις, η «αργόσχολη τάξη» και η «τάξη εκείνων που κερδίζουν τη ζωή με την εργασία τους», καθορίζουν ουσιαστικά την πορεία εξέλιξης των κοινωνιών⁵⁴. Την αργόσχολη τάξη χαρακτηρίζει το ξόδεμα του χρόνου σε μη παραγωγικές δραστηριότητες και η κατανάλωση υλικών αγαθών με επιδεικτικό τρόπο. Πρόκειται για την αποκαλούμενη «επιδεικτική» σχολή, η οποία αποσκοπεί στη διάκριση της κατώτερης κοινωνικής τάξης των εργατών από την ανώτερη τάξη, Σύμφωνα με τον γάλλο κοινωνιολόγο Ρεϊμόν Αρόν, ο Βέμπλεν, παρά το ότι ξεκινά από διαφορετική αφετηρία σε σχέση με τον Μαρξ, μοιάζει να έχει ένα κοινό σημείο με τον τελευταίο. Πρόκειται για την βαθύτερη πεποίθηση του Μαρξ ότι «η εργασία υπόκειται στην αναγκαιότητα, η ελευθερία αρχίζει με τον ελεύθερο χρόνο»⁵⁵.

Στις μετα-μοντέρνες κοινωνίες παρατηρείται συχνά ο ελεύθερος χρόνος να εκλαμβάνεται ως ο χρόνος που αφιερώνεται σε «εφήμερες, ηδονιστικές και γενικά παιγνιώδης δραστηριότητες»⁵⁶. Αυτή η διαπίστωση οδήγησε τους σύγχρονους

Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.58-61

⁵² Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.87-88

⁵³ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.47-51 : το έργο του Βέμπλεν «Θεωρία της αργόσχολης τάξης» δημοσιεύτηκε το 1899.

⁵⁴ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.47-51 : προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα στην Αμερική, στην «αργόσχολη τάξη» συναντούμε συνήθως μεγαλοϊδιοκτήτες αριστοκράτες, κληρικούς, στρατιώτες και αθλητές, δηλαδή όσους έχουν περιουσία ή ασκούν κάποιο είδος εξουσία.

⁵⁵ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.52

⁵⁶ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.88-93

κοινωνιολόγους, ανάμεσα στους οποίους βρίσκουμε και τον γάλλο Ροζέ Καγιουά (Roger Caillois), στο να εστιάσουν στη σχέση ελεύθερου χρόνου και παιχνιδιού. Το παιχνίδι είναι μια δραστηριότητα που δεν υπόκειται στους καταναγκασμούς της καθημερινότητας, αλλά αντιθέτως ψυχαγωγεί και βοηθά στην αποσυμπίεση του ατόμου από τις εντάσεις της ζωής. Ο χρόνος του παιχνιδιού, προϋπόθεση του οποίου είναι η ύπαρξη ελεύθερου χρόνου, αντιπαράκειται στο χρόνο της εργασίας⁵⁷. Στον Homo Ludens («Παίζοντα Άνθρωπο») είχε κάνει αναφορά και ο ολλανδός ιστορικός Γιόχαν Χουιζίνγκα αρκετά χρόνια πριν όταν στο έργο του «Ο άνθρωπος και το παιχνίδι» (1938) αναφέρει ότι μετά τον Homo Sapiens που έρχεται στο προσκήνιο με τον Διαφωτισμό και τον Homo faber (άνθρωπο- κατασκευαστή) της βιομηχανικής επανάστασης, δηλαδή δύο «ιδεοτύπους» που εκφράζουν δύο λειτουργίες της ανθρώπινης φύσης – το λογίζεσθαι και το κατασκευάζειν- υπάρχει και η λειτουργία του παίζειν. Το παιχνίδι είναι *«μια εθελοντική δραστηριότητα ή απασχόληση η οποία πραγματοποιείται μέσα σε κάποια καθορισμένα τοπικά ή χρονικά όρια, σύμφωνα με κανόνες ελεύθερα αποδεκτούς αλλά απολύτως δεσμευτικούς, αποτελώντας αυτοσκοπό και συνοδευόμενη από ένα αίσθημα έντασης, χαράς και από τη συνείδηση ότι κάτι είναι «διαφορετικό» από τη συνήθη ζωή»*⁵⁸. Πρόκειται για έναν ευρύ και ταυτοχρόνος περιοριστικό από επιστημονική άποψη ορισμό, ο οποίος όπως υποστηρίζει η Κορωναίου, απεδείχθη χρήσιμος στον προσδιορισμό του ελεύθερου χρόνου μέσα από τη μελέτη των ατομικών και συλλογικών δραστηριοτήτων που παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά του παιχνιδιού.

Ο Norbert Elias στη δική του κοινωνιολογική ανάλυση διαχωρίζει τις έννοιες του ελεύθερου χρόνου και τηςσχόλης, ενώ θεωρεί ότι υπάρχει σύγχυση των δύο όρων⁵⁹. Στον ελεύθερο χρόνο εντάσσει όλες τις δραστηριότητες εκτός της εργασίας χωρίζοντας τις σε τρεις κατηγορίες: τις «ρουτίνες του ελεύθερου χρόνου», στις οποίες εντάσσονται οι βιολογικές ανάγκες και το νοικοκυριό, τις «ενδιάμεσες δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου», που εξυπηρετούν κυρίως περιοδικές ανάγκες προσανατολισμού, αυτοπραγμάτωσης και αυτοανάπτυξης, καθώς και τις «δραστηριότητες τηςσχόλης». Οι

⁵⁷ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.88-93, «Σήμερα, η έννοια του παιχνιδιού περιορίζεται συνήθως στα γνωστά ατομικά ή συλλογικά παιχνίδια που έχουν τεράστια κοινωνική σημασία. Ο ιππόδρομος, τζόκινγκ, μουσική ροκ, ζωοφιλία, αυτοκίνητο, μόδα αναγορεύονται σε αντικείμενα κοινωνικής ανάλυσης.»

⁵⁸ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.52-54

⁵⁹ Norbert Elias, «Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού», σελ.128

τελευταίες περιλαμβάνουν δραστηριότητες κυρίως, ή εξ'ολοκλήρου, «κοινωνικού χαρακτήρα, μιμητικές δραστηριότητες ή παιχνίδια και διάφορες εξειδικευμένες δραστηριότητες κατεξοχήν ευχάριστου αποκαθημερινοποιημένου και συχνά πολυλειτουργικού χαρακτήρα»⁶⁰. Από την ανάλυση προκύπτει, ότι οι δραστηριότητες τηςσχόλης αντιπροσωπεύουν μόνο έναν τύπο δραστηριοτήτων μεταξύ άλλων, δηλαδή διαπιστώνεται ότι όλες οι δραστηριότητες τηςσχόλης είναι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου αλλά όχι και το αντίστροφο⁶¹.

Ολοκληρώνοντας, ο André Gorz (Αντρέ Γκορζ)⁶² διαπραγματεύεται το θέμα του ελεύθερου χρόνου λαμβάνοντας υπόψη τον παράγοντα ανεργία, που αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα τα τελευταία χρόνια στις μετα-μοντέρνες κοινωνίες. Και τούτο διότι, σύμφωνα με τις προβλέψεις του Γκορζ την δεκαετία του '90, το 50% περίπου του ενεργού πληθυσμού των δυτικών κοινωνιών θα βρεθεί αντιμέτωπο με την ανεργία στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Για να υπάρξει επομένως δικαιότερη ανακατανομή της εργασίας σε ολόκληρο τον ενεργό πληθυσμό, ο Γκορζ προτείνει την «δραστική» μείωση των ωρών επαγγελματικής εργασίας και την ανακατανομή της εμπορευματικής μισθωτής εργασίας, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής για όλους. Η εργασία κατά τον Γκορζ «δεν αντιπροσωπεύει πια την «κεντρική σημασιοδοτούσα μήτρα της κοινωνίας», αλλά αποτελεί μια δραστηριότητα ανάμεσα στις άλλες και μάλιστα τη λιγότερο απολαυστική»⁶³. Τέλος, ο Γκορζ υποστηρίζει πως η μετάβαση στην κοινωνία του ελεύθερου χρόνου, δηλαδή στην κοινωνία όπου ο ελεύθερος χρόνος θεωρείται ο κυρίαρχος χρόνος, απαιτεί μια βαθύτερη αλλαγή στις ανθρώπινες αξίες, καθότι το «εργάζομαι λιγότερο» θα σημαίνει «ζω και εργάζομαι διαφορετικά».

Η έννοια του ελεύθερου χρόνου στη διασύνδεσή της με την ελεύθερη βούληση:

Πολλές απόψεις συγκλίνουν στο γεγονός ότι ο ελεύθερος χρόνος εμπεριέχει την έννοια της ελευθερίας αλλά και της μη ταύτισης, μη αξιοποίησής και μη διοχέτευσης του προς μια δραστηριότητα αποκλειστικά.

⁶⁰ Norbert Elias, «Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού», σελ.131-132

⁶¹ Norbert Elias, «Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού», σελ.130

⁶² Οικονομολόγος και πολιτικός στοχαστής (1993).

⁶³ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.98-103

Πιο αναλυτικά, ο Georges Lerbet διατύπωσε, αφενός, πως η κατανόηση του ελεύθερου χρόνου σε συνάρτηση μόνο με την εκπαίδευση, (η οποία ευνοεί την ανθρώπινη εξέλιξη και ανάπτυξη) όπως κατανοείται από τον Μαρξ, ενέχει έναν κίνδυνο πλάνης. Αφετέρου, η μείωση του ελεύθερου χρόνου μόνο στη διάσταση της αναψυχής είναι εξίσου μη ρεαλιστική καθώς ο ελεύθερος χρόνος πρέπει να περιέχει το στοιχείο της ικανοποίησης αλλά πρέπει να εντάσσει και όλες εκείνες τις δραστηριότητες που μπορούν να προάγουν το άτομο καθώς επιλέγονται ελεύθερα από αυτό και συνδέονται άμεσα με την προσωπικότητά του. Συνεπώς, η έννοια του ελεύθερου χρόνου, σύμφωνα με τον Lerbet, δεν μπορεί να είναι έννοια μονοδιάστατη, αλλά πολυδιάστατη. Γι' αυτό το λόγο είναι προτιμότερη η αναζήτηση της έννοιας του ελεύθερου χρόνου στη διασύνδεσή της με την ελεύθερη βούληση. Μια δραστηριότητα ξεφεύγει από τον τομέα του ελεύθερου χρόνου και καταλήγει να γίνεται αναγκαστική, όταν το υποκείμενο δεν μπορεί να έρθει ελεύθερα σε ρήξη με αυτήν.⁶⁴

Η έννοια της ελεύθερης επιλογής εμφανίζεται ως σημαντική και στην αμερικανική κοινωνιολογική σχολή του ελεύθερου χρόνου (αρχές του 20^{ου} αιώνα). Ο ελεύθερος χρόνος⁶⁵ ταυτίζεται με την ελεύθερη επιλογή δραστηριοτήτων, δηλαδή ακουμπά στις ρίζες της αμερικανικής ιδεολογίας περί ατομικής ελευθερίας και ισότητας, είναι το νόμιμο δικαίωμα του ελεύθερου πολίτη. Ο R.J. Kelly ορίζει τον ελεύθερο χρόνο ως τις «δραστηριότητες που επιλέγονται ελεύθερα εξαιτίας της ποιότητας της ικανοποίησης που προκαλούν στα άτομα»⁶⁶.

Ο «ελευθερωτικός χαρακτήρας» είναι στοιχείο που συναντάται και στον ορισμό του ελεύθερου χρόνου όπως διατυπώθηκε από τον Dumazedier. Ο ελεύθερος χρόνος θεωρείται πλήρης όταν δίνει βήμα στην ελεύθερη έκφραση, όταν το άτομο δρα ελεύθερο από κοινωνικούς καταναγκασμούς. Ο καταναγκασμός δεν μπορεί να ταυτίζεται με τον ελεύθερο χρόνο.⁶⁷ Επιπλέον, και για τον Horst Opaschowski, ο ελεύθερος χρόνος δεν νοείται μόνο ως ο χρόνος που αφιερώνεται στην ξεκούραση και στην ανάπαυση του ατόμου, αλλά και ως ο χρόνος όπου το άτομο «ελεύθερο από κοινωνικούς εξαναγκασμούς, μπορεί να συνεπιδρά και να συναποφασίζει για τη διαμόρφωση του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος»⁶⁸.

⁶⁴ Georges Lerbet, « *Les loisirs des jeunes* »

⁶⁵ Free time/ leisure time

⁶⁶ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «*Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*», σελ.52-54

⁶⁷ Γεώργιος Ε. Κρασανάκης, « *Κοινωνιοπαιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου: τα αποτελέσματα μιας ελληνικής έρευνας* »

⁶⁸ Δημήτρης Τσαρδάκης, «*Ο άνθρωπος στα δίχτυα της Manipulation*», Αθήνα 1983, Σκαρβαβίος

Victoria Mohring θεωρεί ότι ο ελεύθερος χρόνος πρέπει να αντιπροσωπεύει ένα χρόνο ζωής « μέσα στον οποίο ο άνθρωπος μπορεί να ικανοποιήσει όλες εκείνες τις ατομικές κλίσεις και ανάγκες που συμβάλλουν στην ελεύθερη αναδίπλωση της προσωπικότητάς του»⁶⁹, όμως πρέπει να κατανοείται πάντα σε μια κοινωνική και πολιτική συνάφεια.

Η ικανοποίηση των αναγκών συνδέεται συνήθως με τον καθορισμό τους μέσω ειδικοταξικών όρων, όπως για παράδειγμα με το επάγγελμα, το μορφωτικό επίπεδο, την οικονομική κατάσταση και τις θρησκευτικές αντιλήψεις μεταξύ άλλων. Οι διαφορετικές προσδοκίες που προκύπτουν έχουν αντίκτυπο στη διαμόρφωση του ελεύθερου χρόνου.

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ελεύθερου χρόνου διαδραματίζουν και οι έμφυτες ικανότητες, ή όπως αλλιώς αποκαλούνται οι «κλίσεις», τα ταλέντα. Το άτομο που διαθέτει μια έμφυτη κλίση σε κάποιον τομέα, στη μουσική, επί παραδείγματι, τείνει να επιδίδεται κατά τον ελεύθερο του χρόνο στην εξάσκηση αυτής του της κλίσης.

Το πέρασμα από τον «ελεύθερο χρόνο» στο «περιεχόμενο του ελεύθερου χρόνου»:

Στη μοντέρνα και μετα-μοντέρνα βιομηχανική κοινωνία (ιδιαίτερα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο), η γνωστή σε όλους «βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου» φαίνεται να κατευθύνει τις ανάγκες των ανθρώπων σε μια προκαθορισμένη κατεύθυνση. Ο ολοένα και περισσότερο αυξανόμενος ελεύθερος χρόνος είναι οργανωμένος στη βάση της σχέσης παραγωγή-κατανάλωση.⁷⁰ Οι ατομικές ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των ατόμων-καταναλωτών ικανοποιούνται φαινομενικά, όμως η τελική επιλογή είναι συνάρτηση της ελκυστικότητας της προσφοράς αλλά και των εξαναγκασμών των κοινωνικών ομάδων στις οποίες υπόκειται το άτομο. Συνεπώς, ο άνθρωπος βρίσκεται τελικά κάτω από την πίεση της βιομηχανικής παραγωγής, τόσο κατά τον χρόνο εργασίας, όσο και κατά τον χρόνο μη εργασίας.

Η βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου μεταχειρίζεται τον άνθρωπο ως αντικείμενο όπως και το σύστημα εργασίας⁷¹. Ο Beer διατυπώνει πως «κατά την ημέρα είμαστε δυνάμεις εργασίας, το βράδυ είμαστε δυνάμεις αγοράς. Ως παραγωγοί και καταναλωτές είμαστε φορείς

⁶⁹ Δημήτρης Τσαρδάκης, «Ο άνθρωπος στα δίχτυα της Manipulation»

⁷⁰ Ιωάννου Σ. Μαρκαντώνη, «Ο ελεύθερος χρόνος εις τον αιώνα της τεχνικής- Συμβολή εις την παιδαγωγικήν της σχολής», Αθήνα 1973

⁷¹ Δημήτρης Τσαρδάκης, «Ο άνθρωπος στα δίχτυα της Manipulation»

διπλής λειτουργίας στον ίδιο βιομηχανικό μηχανισμό». Τα ίδια περίπου συμπεράσματα εξάγει και ο David Riesman ο οποίος διαπιστώνει ότι «ο εξω-κατευθυνόμενος άνθρωπος δεν έχει κανένα σταθερό πυρήνα του εαυτού του ως αφετηρία για μια φυγή, καμιά καθαρή διαχωριστική γραμμή μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, μεταξύ προσαρμογής στην ομάδα και ικανοποίησης ιδιωτικών ενδιαφερόντων, μεταξύ εργασίας και ελεύθερου χρόνου»⁷². Ο Riesman θα ορίσει τον ελεύθερο χρόνο ως «ένα χρόνο στη διάρκεια του οποίου εκτιθέμεθα σε οτιδήποτε μας καλεί να αποκτήσουμε νέες καταναλωτικές προτιμήσεις, πράγμα που καθιστά αναγκαία την εξεύρεση νέων πηγών εισοδήματος»⁷³.

Από αυτή την τεράστια βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου δεν μπορούν να ξεφύγουν τόσο τα ενήλικα όσο και τα ανήλικα άτομα και οι νέοι. Η διαδικασία του εκκοινωνισμού σύμφωνα με τον Riesman δημιουργεί στο άτομο από την παιδική ηλικία ένα συναίσθημα εξάρτησης με αποτέλεσμα οι στόχοι του «ετερο-προσδιοριζόμενου» ατόμου να ποικίλλουν ανάλογα με τις επιδράσεις των άλλων και των ΜΜΕ⁷⁴. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, μέσω των διαφημιστικών μηχανισμών, κατευθύνουν τις ανάγκες των ανθρώπων προς μια προκαθορισμένη κατεύθυνση περιορίζοντας την πρωτοβουλία και τον αυθορμητισμό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι άνθρωποι- καταναλωτές να απευθύνονται σε διάφορους θεσμούς και οργανώσεις⁷⁵ για να πληροφορηθούν πως θα διαμορφώσουν καλύτερα τον ελεύθερό τους χρόνο. Σύμφωνα με τον Riesman, «όλο και πιο πολύ οι σχέσεις του ατόμου με τον εξωτερικό κόσμο και τον εαυτό του διαμεσολαβούνται από τα ΜΜΕ»⁷⁶, που προσδίδουν μια νέα διάσταση στο καταναλωτικό φαινόμενο.

Επιπλέον, και ο Ζαν Μπωντριγιάρ⁷⁷ θεωρεί ότι η αντίθεση ανάμεσα στον εργάσιμο και στον ελεύθερο χρόνο είναι επιφανειακή και πλασματική, διότι οι μοντέρνες και μεταμοντέρνες κοινωνίες είναι κοινωνίες της κατανάλωσης και όχι της παραγωγής, γεμάτες από καταναγκασμούς. Η έννοια της κατανάλωσης δεν περιορίζεται πλέον στην απλή

⁷² Δημήτρης Τσαρδάκης, «Ο άνθρωπος στα δίχτυα της Manipulation»: David Riesman, 1950/1977, σελ.171

⁷³ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.55-58

⁷⁴ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.56-58

⁷⁵ Για παράδειγμα, ταξιδιωτικά γραφεία, αθλητικά clubs, σύλλογοι, ΜΜΕ, ιντερνέτ κλπ. που παρέχουν μια πλούσια προσφορά από καταναλωτικά αγαθά και υπηρεσίες.

⁷⁶ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.56-58

⁷⁷ «Η απαισιόδοξη ουτοπία του μέλλοντος»

κατανάλωση υλικών αγαθών αλλά περιλαμβάνει και την κατανάλωση σημείων⁷⁸. κυρίως λόγω της διείσδυσης των ΜΜΕ, της διαφήμισης και συμβάλλει στις διακρίσεις ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες και τις κοινωνικές τάξεις. Ίδωμένες κάτω από αυτό το πρίσμα οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου δεν μπορεί να αντιπροσωπεύουν παρά την ιδεολογία της αλλοτριωμένης εργασίας. Έτσι, όπως υπογραμμίζει ο ίδιος «είναι αδύνατο ακόμη και να χάνει κανείς τον καιρό του στη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου»⁷⁹.

Από την πλευρά του ο Ελβετός κοινωνιολόγος Christian Lalive d'Erpinay (Κριστιάν Λαλίβ ντ'Επινέ)⁸⁰ συμπεραίνει ότι το σύστημα αξιών που επικράτησε στον 19^ο και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα μπορεί να συνοψισθεί ως το «έθος του καθήκοντος, της εργασίας και της αποταμίευσης»⁸¹. Αντιθέτως, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο αντικαθίσταται από το «έθος της κατανάλωσης, του ατομικισμού και του δικαιώματος στην απόλαυση»⁸². Η έννοια του ελεύθερου χρόνου αναλύεται, σαν αποτέλεσμα, ως καταναλωτική πράξη. Το νέο έθος της κατανάλωσης καθιστά την κατανάλωση υποχρεωτική πράξη και εντάσσει τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου στο εμπορευματικό δίκτυο της κατανάλωσης, αφήνοντας παράλληλα την ψευδαίσθηση της ελεύθερης επιλογής δραστηριοτήτων.

Επιπλέον, φαίνεται πως από τη δεκαετία του '80 η λειτουργία της αναψυχής υπερτερεί απέναντι στις άλλες λειτουργίες του ελεύθερου χρόνου, δηλαδή τις λειτουργίες της ανάπαυσης και της ανάπτυξης, όπως τις περιέγραψε ο «πατέρας της κοινωνιολογίας του ελεύθερου χρόνου»⁸³ Joffre Dumazedier, κάτω από το ειδικό βάρος της ανάπτυξης της κοινωνίας του θεάματος και της πολιτιστικής βιομηχανίας.

Τέλος, ο Φρίντμαν αναγνωρίζει και αυτός με τη σειρά του ότι οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου μπορεί να είναι πηγή νέας αλλοτρίωσης του ανθρώπου του 20^{ου} αιώνα,

⁷⁸ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.69-71, δηλαδή την κατανάλωση συμβολικών προϊόντων όπως είναι οι λέξεις και οι εικόνες μεταξύ άλλων ; σελ.56-58 : με την άποψη ότι με την έκρηξη των ΜΜΕ στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα από την κατανάλωση υλικών αγαθών περάσαμε και στην κατανάλωση συμβολικών προϊόντων, κυρίως εικόνων και λέξεων, φαίνεται να συμφωνεί και ο David Riesman.

⁷⁹ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.69-71

⁸⁰ Μελετά τον ελεύθερο χρόνο στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες, όπως είναι η Ελβετία, η Γαλλία και η Γερμανία στα τέλη του 20^{ου} αιώνα.

⁸¹ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.84-86

⁸² Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.84-86

⁸³ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.61-67

οδηγώντας στην ανία, την παθητικότητα και τον καταναγκασμό που εντοπίζονται περισσότερο στην εργασιακή δραστηριότητα. Ο Φρίντμαν λοιπόν αντιπροτείνει ότι μόνο η καλλιέργεια των «ενεργητικών» δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου έναντι των «παθητικών» μπορεί να αποτελέσει το αντιστάθμισμα στην ανιαρή εργασιακή δραστηριότητα και την αλλοτριωμένη εργασία.⁸⁴

⁸⁴ Αλεξάνδρα Κορωναίου, «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», σελ.50

2. Μεθοδολογία έρευνας

2.1 ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός της έρευνας είναι να εξεταστεί αν οι φοιτητές του ΤΕΙ Μεσολογγίου διαθέτουν ελεύθερο χρόνο, πόσο ελεύθερο χρόνο διαθέτουν, που και πως τον διοχετεύουν. Ο ελεύθερος χρόνος ερευνάται σε συνάρτηση με πλήθος παραγόντων όπως η οικονομική και οικογενειακή κατάσταση αλλά και σε συνάρτηση με τις ευκαιρίες που παρέχει το Μεσολόγγι, όντας μια μικρή πόλη της ελληνικής περιφέρειας. Είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε στην εποχή της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης, της κυριαρχίας του διαδικτύου αλλά και της οικονομικής κρίσης με ξεκάθαρο κοινωνικό αντίκτυπο, ποιές είναι οι επιλογές των φοιτητών ως προς τη διάθεση του ελεύθερου χρόνου .

2.2 ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΔΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ο πληθυσμός του δείγματος αποτελείται από εκατό (100) φοιτητές του ΤΕΙ Μεσολογγίου ανεξαρτήτως τμήματος ή εξαμήνου .Τα ερωτηματολόγια που μοιράστηκαν στους φοιτητές ήταν ανώνυμα. Η επιλογή ήταν τυχαία και η δειγματοληψία έγινε στο κυλικείο του ΤΕΙ καθώς και σε διάφορες καφετέριες της πόλης.

2.3 ΣΥΝΤΑΞΗ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

Στο ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήθηκαν ερωτήσεις «κλειστού», «ανοιχτού» και «ημι-ανοιχτού» τύπου.

Στις «κλειστές» ερωτήσεις οι απαντήσεις προκαθορίζονται, οπότε οι συμμετέχοντες καλούνται να επιλέξουν μεταξύ των προκαθορισμένων απαντήσεων. Οι κατηγορίες των απαντήσεων είναι αμοιβαία αποκλειόμενες, έτσι ώστε να καλύπτεται ολόκληρο το φάσμα των πιθανών απαντήσεων των συμμετεχόντων.

Στο παρόν ερωτηματολόγιο η πλειοψηφία των ερωτήσεων είναι «κλειστές», διότι οι απαντήσεις στις κλειστές ερωτήσεις αντιστοιχούνται σε αριθμητικές τιμές, κατά συνέπεια είναι δυνατή η στατιστική ανάλυση των δεδομένων. Η ύπαρξη συγκεκριμένων και προκαθορισμένων απαντήσεων διευκολύνει τη σύγκριση και την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων. «Κλειστές» ερωτήσεις επιλέχθηκαν κυρίως για τις ερωτήσεις δημογραφικού περιεχομένου, οικονομικής κατάστασης αλλά και για τις επιλογές δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου από τους φοιτητές.

Ανάμεσα στις ερωτήσεις «κλειστού» τύπου συναντούμε και τις διπολικές ερωτήσεις που έχουν σαν δυνατές απαντήσεις μόνο δύο επιλογές του τύπου Ναι / Όχι ή Σωστό / Λάθος.

Επιπρόσθετα, άλλα είδη ερωτήσεων «κλειστού» τύπου που εμπεριέχει το ερωτηματολόγιο είναι οι ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών και οι ερωτήσεις κατάταξης. Δύο είδη ερωτήσεων πολλαπλών επιλογών υπάρχουν: α) Δυνατότητα επιλογής ΜΟΝΟ μιας απάντησης από μία σειρά πολλαπλών επιλογών π.χ. Α ή Β ή Γ και β) Δυνατότητα επιλογής πολλαπλών απαντήσεων από μία σειρά πολλαπλών επιλογών π.χ. Α και Β και Γ. Επίσης, όσον αφορά τις ερωτήσεις κατάταξης, πρόκειται για εκείνες που ζητούν από τον συμμετέχοντα να τοποθετήσει κατά σειρά προτεραιότητας λέξεις ή προτάσεις.

Στην συνέχεια, στις «ανοιχτού» τύπου ερωτήσεις δίνεται ένα λευκό πλαίσιο στο οποίο οι συμμετέχοντες μπορούν να εκφράσουν τις απόψεις τους πάνω σε μία ερώτηση ή πρόταση. Η απάντηση μπορεί να είναι μία λέξη ή εκτενείς προτάσεις. Αυτού του τύπου οι ερωτήσεις μπορεί να περιέχουν μεγαλύτερο όγκο πληροφοριών καθώς παρέχεται η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να περιγράψουν εκτενώς τα συναισθήματά τους, τις απόψεις τους και τις στάσεις τους. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η αντιστοίχιση αυτών των ερωτήσεων με προκαθορισμένες αριθμητικές τιμές είναι δύσκολη καθώς υπάρχει κίνδυνος να χαθούν πολύτιμες πληροφορίες.

Τέλος, οι «ημι-κλειστές» ερωτήσεις έχουν τα χαρακτηριστικά και των δυο τύπων ερωτήσεων που περιγράψαμε παραπάνω (δηλαδή των «ανοιχτών» και «κλειστών» ερωτήσεων) αφού παρέχουν τις επιλογές μιας «κλειστής» ερώτησης, αλλά ταυτόχρονα δίνουν και την δυνατότητα καταγραφής μιας πιο ολοκληρωμένης και προσωπικής απάντησης.

3. Στατιστική ανάλυση – Παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Σε αυτό το σημείο της εργασίας θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας συνοδευόμενα από τα ανάλογα γραφήματα. Η επεξεργασία των αποτελεσμάτων έγινε με τη χρήση του προγράμματος Microsoft Excel 2010.

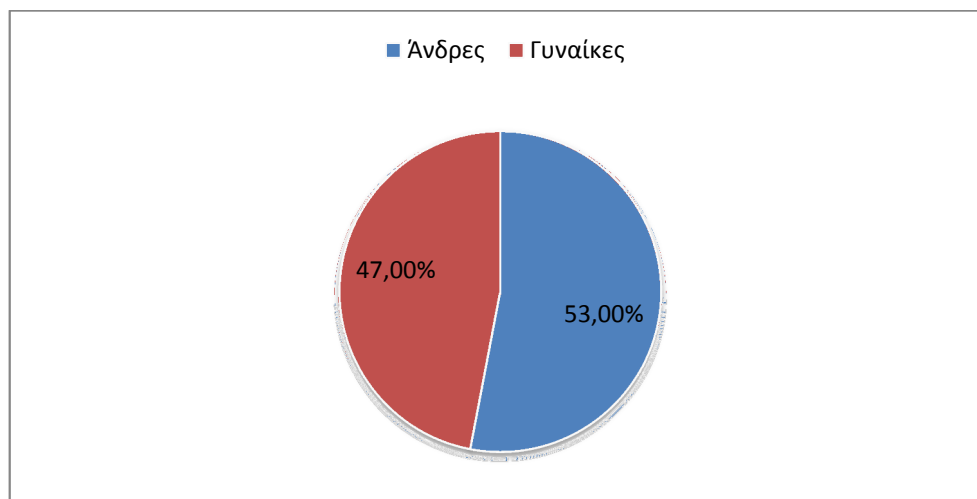
Θα ξεκινήσουμε από τα δημογραφικά στοιχεία της έρευνας.

Πίνακας 1 : ΦΥΛΟ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Άνδρες	53	53,0	53,0
Γυναίκες	47	47,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	

Στην παρούσα έρευνα όπως φαίνεται στον παραπάνω πίνακα συμμετείχαν περισσότεροι άντρες (ποσοστό 53%) από ότι γυναίκες (ποσοστό 47%).

Εικόνα 1 : Φύλο

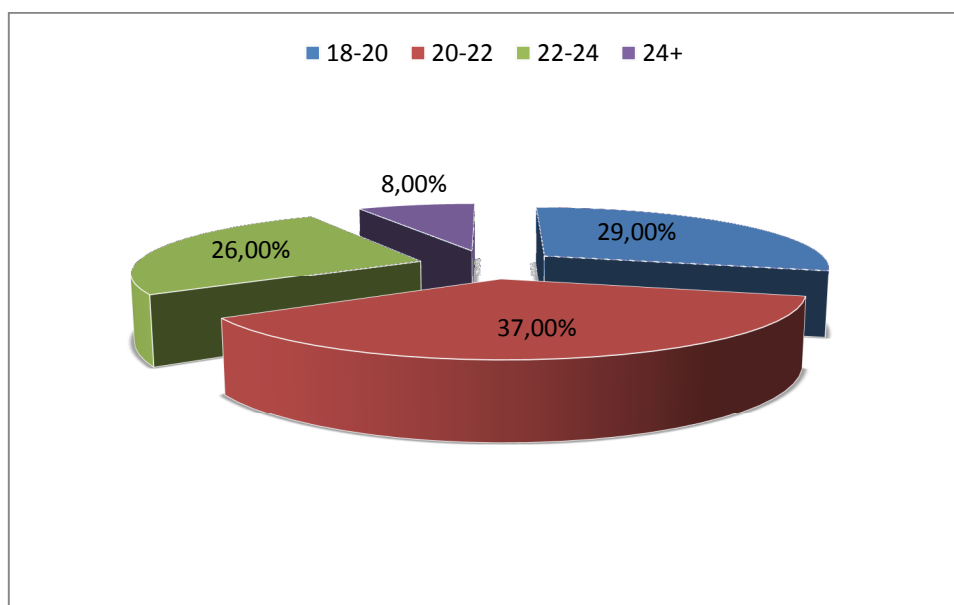

Πίνακας 2 : ΗΛΙΚΙΑ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
18-20	29	29,0	29,0
20-22	37	37,0	66,0
22-24	26	26,0	92,0
24+	8	8,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Επιπλέον, στην έρευνα το 29% των ατόμων που έλαβαν μέρος ήταν μεταξύ 18 και 20 ετών, το 37% μεταξύ 20 και 22, το 26% μεταξύ 22 και 24 και μόλις ένα 8% ήταν άνω των 24 ετών.

Εικόνα 2 : Ηλικία

Πίνακας 3 : ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Γονείς μαζί	84	84,0	84,0
Γονείς διαζευγμένοι	11	11,0	95,0
Δεν απαντώ	5	5,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Στην ερώτηση αν οι γονείς είναι μαζί ή διαζευγμένοι, η συντριπτική πλειοψηφία (ποσοστό 84%) δηλώνει ότι οι γονείς τους είναι μαζί, ένα ποσοστό 11% ότι είναι διαζευγμένοι, ενώ ένα μικρό ποσοστό των ερωτηθέντων (ποσοστό 5%) δεν θέλησε να απαντήσει στην εν λόγω ερώτηση.

Πίνακας 4 : ΑΔΕΛΦΙΑ

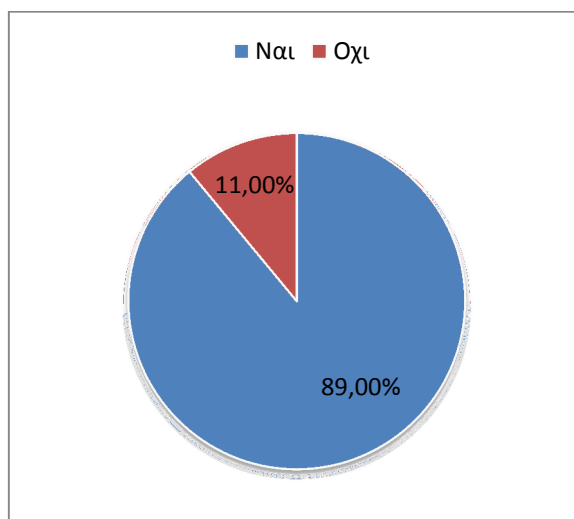
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Ναι	89	89,0	89,0
Όχι	11	11,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Πίνακας 5 : ΑΔΕΛΦΙΑ (ΑΡΙΘΜΟΣ)

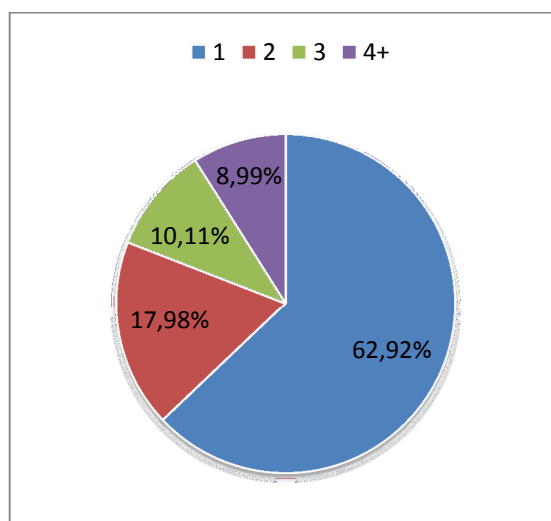
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
1	56	62,92	62,92
2	16	17,98	80,90
3	9	10,11	91,01
4+	8	8,99	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	89	100,0	

Το 89 % δηλώνει ότι έχει αδέρφια, ενώ το 11% ότι δεν έχει. Επιπλέον, περισσότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες που έχουν αδέρφια (ποσοστό 62,92%) έχει μία/ έναν αδελφή/αδελφό, το 17,98% έχει δύο αδέρφια, το 10,11% έχει τρία και το 8,99% έχει από τέσσερα αδέρφια και πάνω.

Εικόνα 3 : Αδέρφια

Εικόνα 4 : Αδέρφια – αριθμός

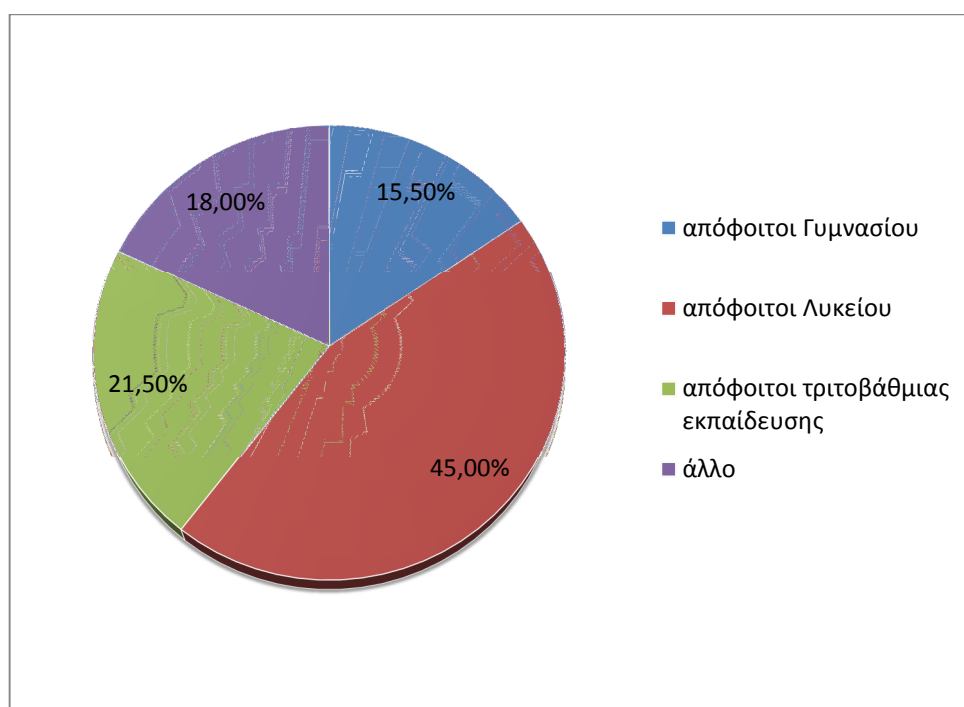

Πίνακας 6 : ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΓΟΝΕΩΝ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Απόφοιτοι Γυμνασίου	31	15,5	15,5
Απόφοιτοι Λυκείου	90	45,0	60,5
Απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	43	21,5	82,0
Άλλο	36	18,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	200	100,0	

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, το 15,5% είναι απόφοιτοι Γυμνασίου, το 45% απόφοιτοι Λυκείου, το 21,5% απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ το 18% των γονέων δεν είναι απόφοιτοι καμίας βαθμίδας από αυτές που προαναφέρθηκαν. Είναι απαραίτητο να αναφέρουμε ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα έπρεπε να αναφέρουν το μορφωτικό επίπεδο και των δύο γονέων.

Εικόνα 5 : Μορφωτικό επίπεδο γονέων

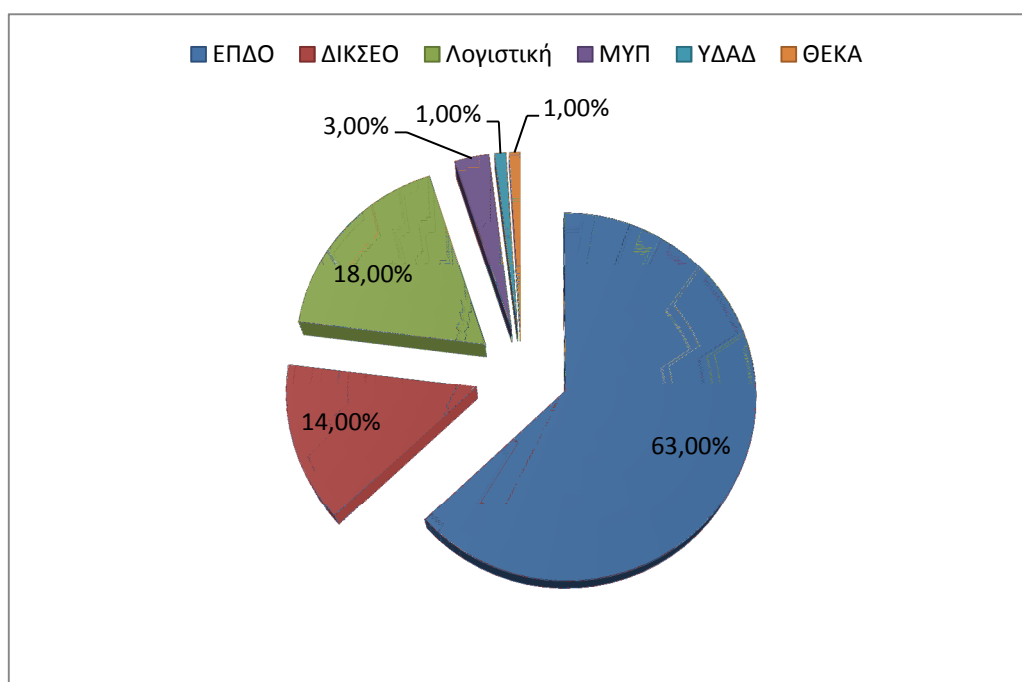

Πίνακας 7 : ΤΜΗΜΑ ΦΟΙΤΗΣΗΣ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
ΕΠΑΟ	63	63,0	63,0
ΔΙΚΣΕΟ	14	14,0	77,0
ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ	18	18,0	95,0
ΜΥΠ	3	3,0	98,0
ΥΔΑΔ	1	1,0	99,0
ΘΕΚΑ	1	1,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Από το δείγμα μας το 63% δηλώνει ότι σπουδάζει στο τμήμα ΕΠΑΟ⁸⁵, το 14% στο ΔΙΚΣΕΟ⁸⁶, το 18% στη Λογιστική, το 3% στο ΜΥΠ⁸⁷, το 1% στο ΥΔΑΔ⁸⁸ και άλλο 1% στο ΘΕΚΑ⁸⁹.

Εικόνα 6 : Τμήμα φοίτησης

⁸⁵ ΕΠΑΟ : Εφαρμογών Πληροφορικής στη Διοίκηση και Οικονομία

⁸⁶ ΔΙΚΣΕΟ : Διοίκησης Κοινωνικών – Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων και Οργανώσεων

⁸⁷ ΜΥΠ : Μηχανολογίας και Υδάτινων Πόρων

⁸⁸ ΥΔΑΔ : Υδατοκαλλιεργειών και Αλιευτικής Διαχείρισης

⁸⁹ ΘΕΚΑ : Θερμοκηπιακών Καλλιεργειών & Ανθοκομίας

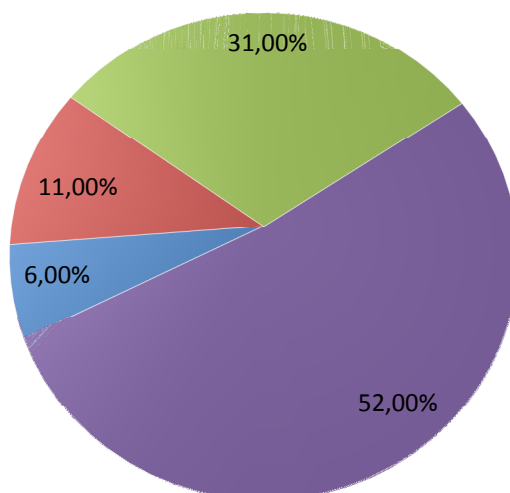
Πίνακας 8 :ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ / ΗΜΕΡΑ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
2 ώρες	6	6,0	6,0
4 ώρες	11	11,0	17,0
6 ώρες	31	31,0	48,0
8+ ώρες	52	52,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Στην ερώτηση πόσο ελεύθερο χρόνο διαθέτουν καθημερινά το 6% απάντησε δύο (2) ώρες, το 11% απάντησε τέσσερις (4) ώρες, το 31% έξι (6) ώρες, ενώ το 52% δήλωσε ότι διαθέτει πάνω από οκτώ ώρες (8+) ελεύθερου χρόνου σε καθημερινή βάση.

Εικόνα 7 : ώρες / ημέρα (διαθέσιμος ελεύθερος χρόνος)

■ 2 ώρες ■ 4 ώρες ■ 6 ώρες ■ 8+ ώρες

Πίνακας 9 : ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ ΠΕΡΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΙΚΩΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Ναι	73	73,0	73,0
Όχι	27	27,0	27,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	100,0

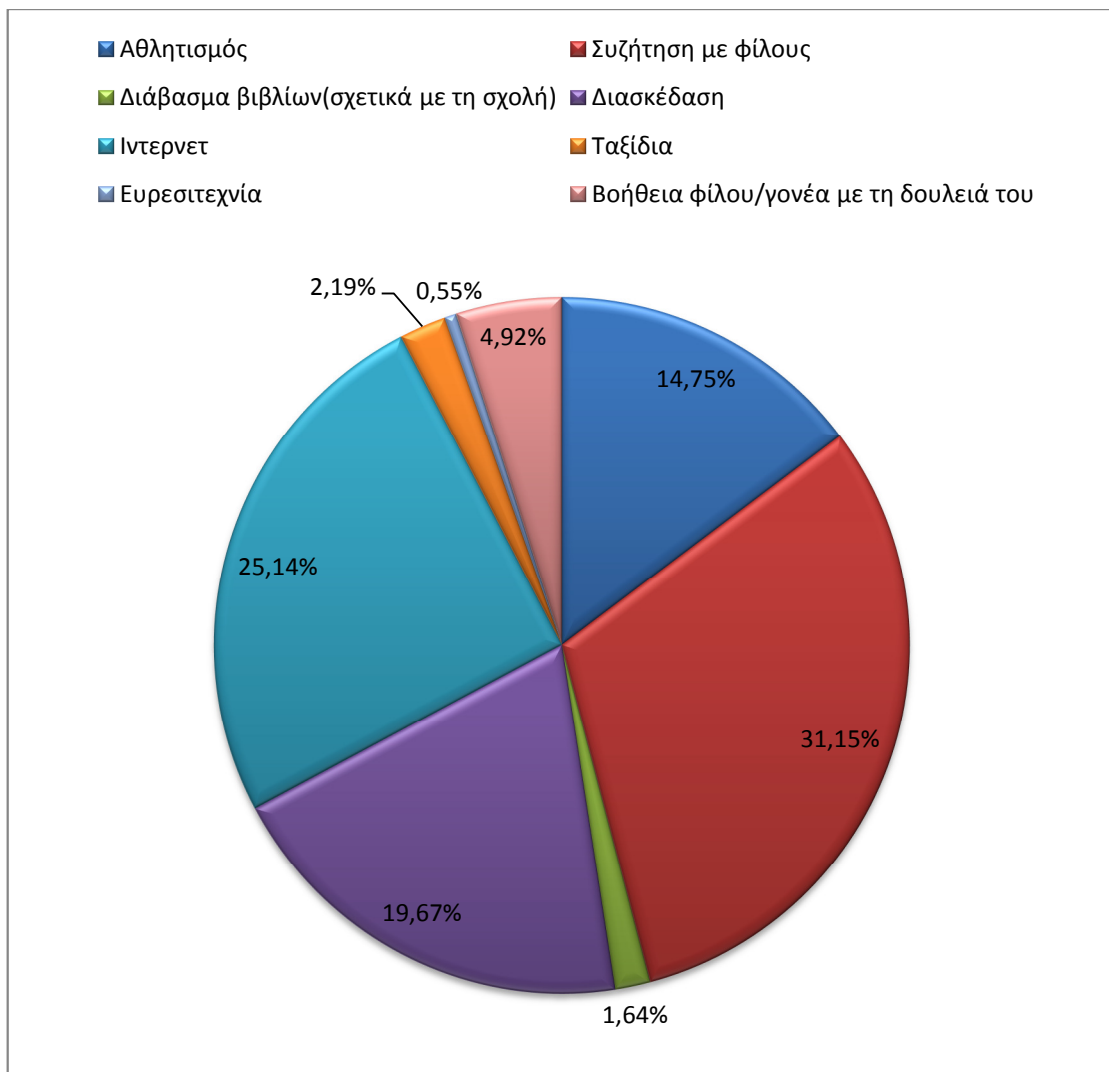
Ακόμα, θετικά απάντησε το 73% των συμμετεχόντων στην έρευνα στην ερώτηση του αν επιδίδεται σε ενασχολήσεις πέρα των φοιτητικών του υποχρεώσεων.

Πίνακας 10 : ΕΠΙΚΡΑΤΕΣΤΕΡΕΣ ΑΣΧΟΛΙΕΣ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Αθλητισμός	27	14,75	14,75
Συζήτηση με φίλους	57	31,15	45,90
Διάβασμα βιβλίων (σχετικά με τις σπουδές)	3	1,64	47,54
Διασκέδαση	36	19,67	67,21
Ιντερνέτ	46	25,14	92,35
Ταξίδια	4	2,19	94,54
Κάποια ευρεσιτεχνία	1	0,55	95,09
Βοηθάω γονείς ή φίλους με τη δουλειά τους	9	4,92	100,00
ΣΥΝΟΛΟ	183	100,00	

Στο ερώτημα ποιες είναι οι επικρατέστερες ασχολίες τους (έχοντας τη δυνατότητα επιλογής μέχρι δύο δραστηριοτήτων) οι συμμετέχοντες απάντησαν ως εξής: το 14,75% δήλωσε ότι ασχολείται με τον αθλητισμό, το 1,64% με το διάβασμα βιβλίων σχετικών με τη σχολή, το 19,67% ανέφερε ότι προτιμά τη διασκέδαση, το 25,14% το ιντερνέτ, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό συγκέντρωσε η «συζήτηση με φίλους» (ποσοστό 31,15%). Χαμηλότερα στην προτίμηση των συμμετεχόντων στην έρευνα βρίσκονται τα ταξίδια με ποσοστό 2,19%, οι ευρεσιτεχνίες 0,55%. Τέλος, 4,92% των φοιτητών ανέφερε ότι βοηθά κάποιο γονέα ή φίλο με το επάγγελμα του.

Εικόνα 8 : Επικρατέστερες ασχολίες

Πίνακας 11 : ΣΕΙΡΑ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ (ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΛΟΓΗ)

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Αθλητισμός	17	17,0	17,0
Συζήτηση με φίλους	41	41,0	58,0
Διάβασμα βιβλίων (άσχετα με τις σπουδές)	1	1,0	59,0
Διασκέδαση	14	14,0	73,0
Ιντερνετ	16	16,0	89,0
Ταξίδια	4	4,0	93,0
Κάποια ευρεσιτεχνία	1	1,0	94,0
Βοηθάω γονείς ή φίλους με τη δουλειά τους	6	6,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

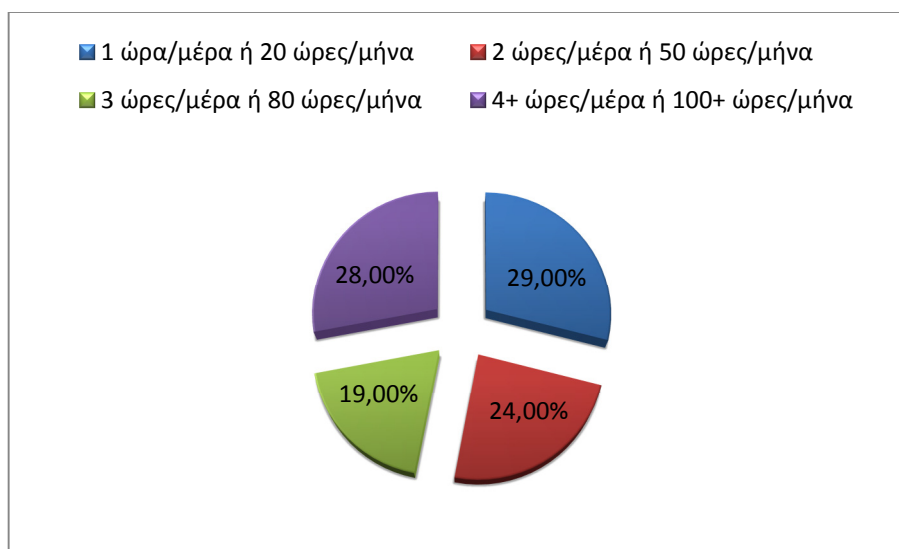
Στον παραπάνω πίνακα αποτυπώνονται τα ποσοστά της δραστηριότητας που κατέκτησε την πρώτη θέση στην ιεράρχηση των δραστηριοτήτων από τους συμμετέχοντες. Στην ερώτηση αυτή οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να βάλουν σε σειρά τις παραπάνω δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου με κριτήριο τον βαθμό ενασχόλησης με καθεμία από αυτές. Ο πίνακας μας δείχνει ποια δραστηριότητα βρίσκεται στην κορυφή της προτίμησης. Πρώτη σε προτίμηση είναι η δραστηριότητα της συζήτησης με φίλους για το μεγαλύτερο μέρος των ερωτηθέντων (41 άτομα), ενώ ο αθλητισμός αποτελεί την πρώτη επιλογή για το ένα πέμπτο περίπου των ερωτηθέντων (ποσοστό 17%). Το διάβασμα βιβλίων γενικού περιεχομένου δεν δείχνει να τυγχάνει της ίδιας προτίμησης με μόλις 1% να το επιλέγει, η διασκέδαση αποσπά 14%, το ιντερνέτ 16%, οι ευρεσιτεχνίες 1% και τέλος η βοήθεια που παρέχεται σε κάποιο γονέα ή φίλο με το επάγγελμα του 6%.

Πίνακας 12 : ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΜΕ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
1 ώρα την ημέρα ή 20 ώρες το μήνα	29	29,0	29,0
2 ώρες την ημέρα ή 50 ώρες το μήνα	24	24,0	53,0
3 ώρες την ημέρα ή 80 ώρες το μήνα	19	19,0	72,0
4+ ώρες την ημέρα ή 100+ ώρες το μήνα	28	28,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Στην ερώτηση ποιος είναι ο μέγιστος χρόνος που αφιέρωσαν σε μια ενασχόληση κατά τον ελεύθερό τους χρόνο τον τελευταίο μήνα, ένας στους τέσσερεις φοιτητές του ΤΕΙ απάντησε μία ώρα την μέρα ή είκοσι ώρες το μήνα (ποσοστό 25,14%), ένας στους τέσσερεις επίσης απάντησε δύο ώρες την μέρα ή πενήντα το μήνα (ποσοστό 24%), το 19% απάντησε ότι αφιέρωσε τρεις ώρες τη μέρα ή ογδόντα το μήνα και το 28% δήλωσε ότι διαθέτει πάνω από τέσσερεις ώρες τη μέρα ή πάνω από εκατό ώρες το μήνα.

Εικόνα 9 : μέγιστος χρόνος / ενασχόληση κατά τον ελεύθερο χρόνο

Πίνακας 13 : Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΚΑΠΟΙΟΥ ΟΙΚΕΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΛΗΨΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Συμφωνώ	45	45,0	45,0
Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ	47	47,0	92,0
Διαφωνώ	8	8,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	

Σχετικά με το αν είναι καθοριστικός παράγοντας η συμμετοχή ενός οικείου προσώπου για την ανάληψη μιας δραστηριότητας το 45% απάντησε ότι συμφωνεί, το 47% ότι ούτε συμφωνεί, ούτε διαφωνεί και το 8 % απάντησε ότι διαφωνεί.

Πίνακας 14 : ΣΚΟΠΟΣ ΤΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Άμεση ευχαρίστηση	72	72,0	72,0
Μακροπρόθεσμο στόχο	28	28,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων στην έρευνα απάντησε ότι οι δραστηριότητες που επιλέγει κατά τον ελεύθερο χρόνο αποβλέπουν σε άμεση ευχαρίστηση (ποσοστό 72%), ενώ μόνο το 28% δήλωσε ότι προσπαθεί να εκπληρώσει κάποιο μακροπρόθεσμο στόχο μέσω αυτών.

Πίνακας 15 : ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Δουλειά	9	9,0	9,0
Χαρτζιλίκι γονέων	41	41,0	50,0
Και τα δύο	50	50,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

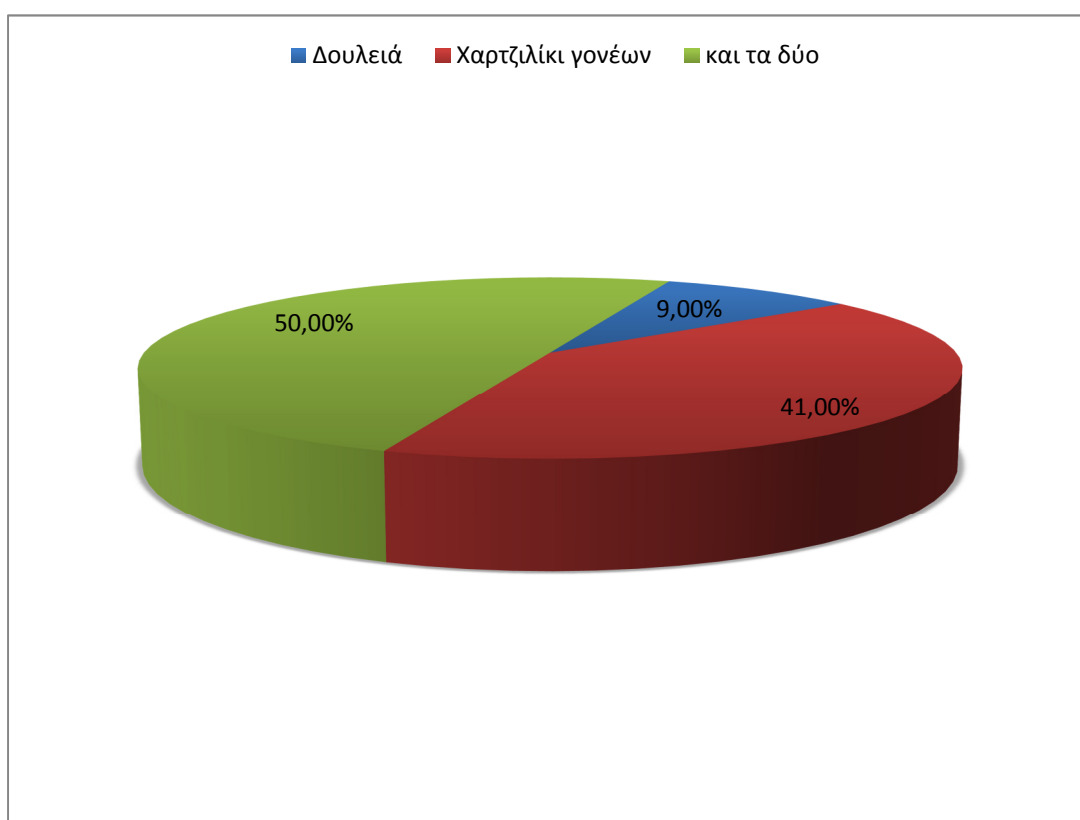
Όσον αφορά τους πόρους διαβίωσης το 9% απαντά ότι προέρχονται αποκλειστικά από κάποια δουλειά, το 41% δηλώνει ότι λαμβάνει χαρτζιλίκι από τους γονείς, ενώ υπόλοιπο 50% δηλώνει ότι δουλεύει ενώ παράλληλα λαμβάνει κάποια οικονομική βοήθεια από τους γονείς.

Πίνακας 16 : Η ΑΝΑΛΗΨΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΥΧΕΡΕΙΑ

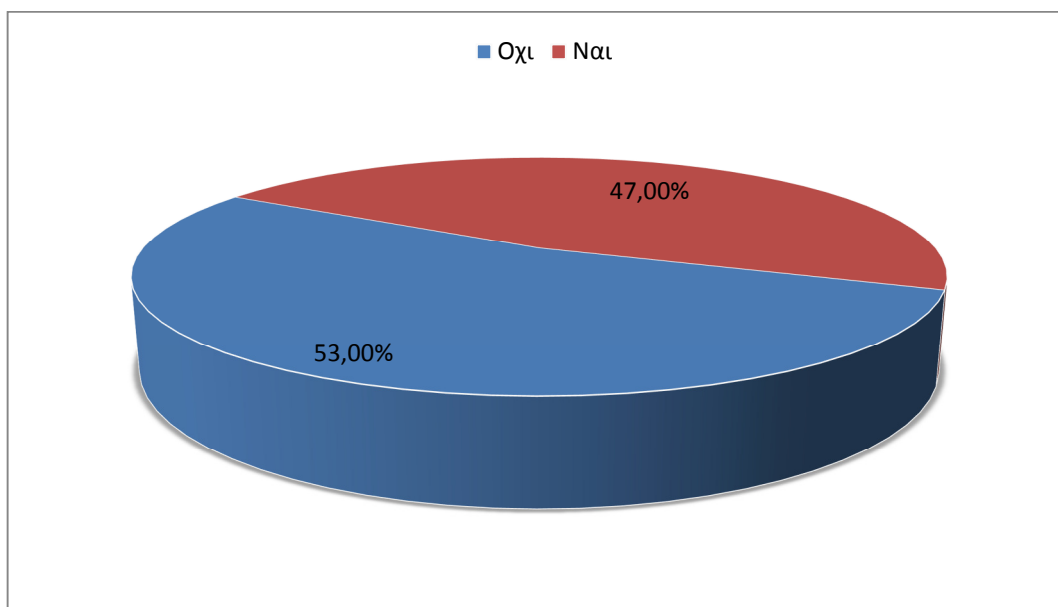
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Όχι	53	53,0	53,0
Ναι	47	47,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Αναφορικά με το αν η οικονομική ευχέρεια είναι καταλυτικός παράγοντας για την ανάληψη κάποιας δραστηριότητας κατά τον ελεύθερο χρόνο, το 53% απαντά αρνητικά, ενώ το 47% θετικά.

Εικόνα 10 : Οικονομικοί πόροι

Εικόνα 11: Οικονομική ευχέρεια και ανάληψη δραστηριοτήτων

Πίνακας 17 : ΟΙ ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Συμφωνώ	66	66,0	66,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	22	22,0	88,0
Διαφωνώ	12	12,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Στην ερώτηση του αν η έλλειψη απαραίτητων υποδομών λειτούργησε σαν τροχοπέδη στην ενασχόληση με κάποιες δραστηριότητες ένα μεγάλο ποσοστό της τάξης του 66% απάντησε ότι συμφωνεί με αυτή την πρόταση, το 22% ότι ούτε συμφωνεί, ούτε διαφωνεί και μόλις ένα 12% ότι διαφωνεί.

Πίνακας 18 : Ο ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΣ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΩΝ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Με βοηθούν	41	41,0	41,0
Ούτε με βοηθούν ούτε με δυσκολεύουν	50	50,0	91,0
Με δυσκολεύουν	9	9,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

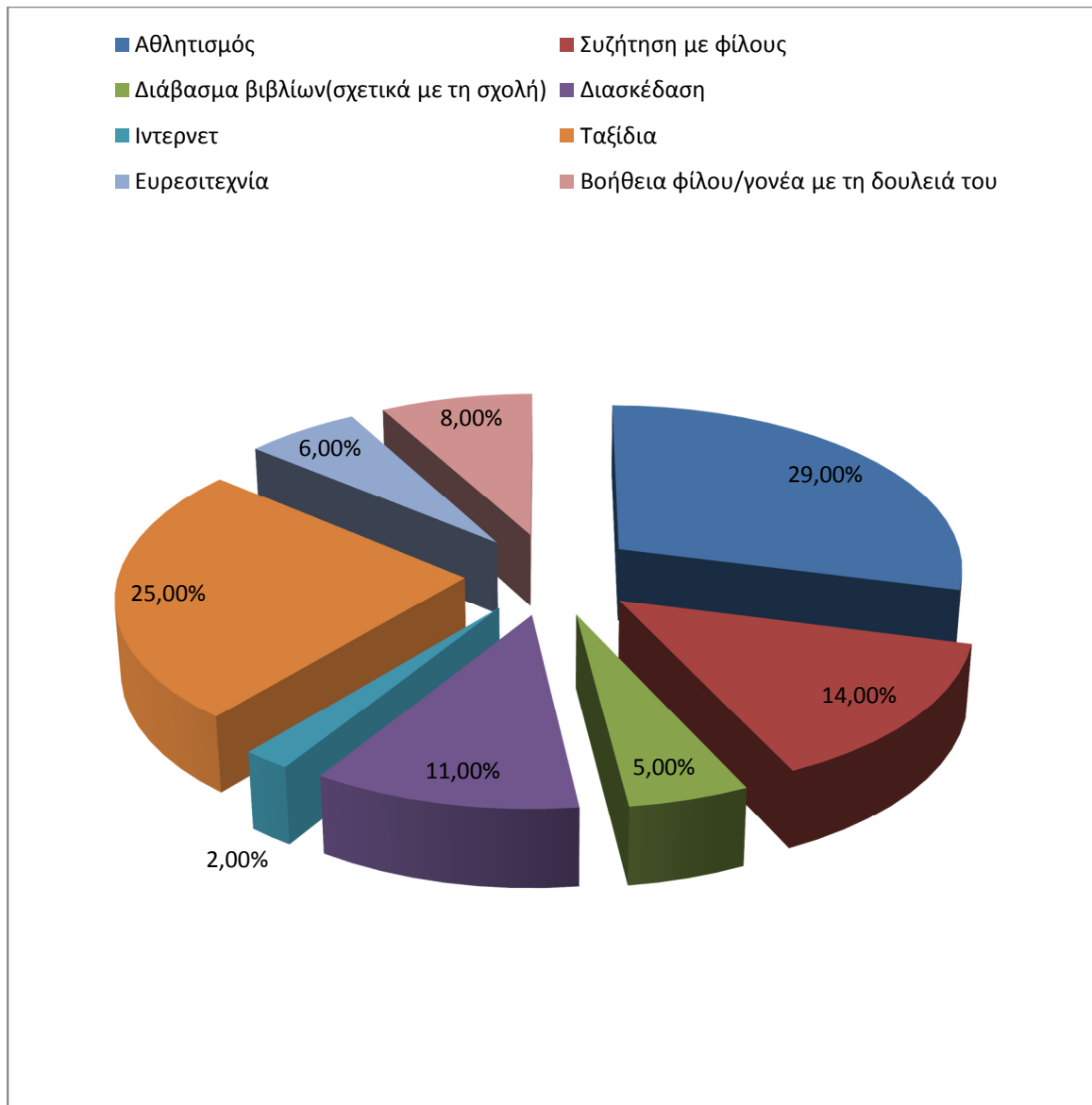
Ερωτώμενοι οι φοιτητές κατά πόσο οι ενασχολήσεις του ελεύθερου χρόνου τους βοηθούν ψυχολογικά στις φοιτητικές τους υποχρεώσεις ή αντίθετα τους απομακρύνουν και δυσκολεύουν την ομαλή διεξαγωγή τους, το 41% απάντησε ότι τους βοηθούν, το 51% ότι δεν τους επηρεάζουν ούτε αρνητικά, ούτε θετικά και το 9% ότι τους δυσκολεύουν.

**Πίνακας 19 : ΔΙΑΘΕΣΗ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ
ΕΠΙΛΟΓΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ**

	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ %
Αθλητισμός	29	29,0	29,0
Συζήτηση με φίλους	14	14,0	43,0
Διάβασμα βιβλίων (σχετικά με τη σχολή)	5	5,0	48,0
Διασκέδαση	11	11,0	59,0
Ιντερνέτ	2	2,0	61,0
Ταξίδια	25	25,0	86,0
Κάποια ευρεσιτεχνία	6	6,0	92,0
Βοηθάω κάποιο γονέα ή φίλο με τη δουλειά του	8	8,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	100,0	

Τέλος, ένας στους τέσσερεις συμμετέχοντες στην έρευνα δηλώνει ότι αν διέθετε 10 ώρες επιπλέον ελεύθερου χρόνου την εβδομάδα θα τον αφιέρωνε στα ταξίδια (ποσοστό 25%), το 29% απαντά ότι θα ασχολούνταν με τον αθλητισμό, το 14% θα τον διέθετε για συζήτηση με φίλους, το 5% στο διάβασμα βιβλίων σχετικών με τη σχολή, το 11% θα αφιέρωνε περισσότερο χρόνο στη διασκέδαση, το 2% μόλις θα ασχολούνταν με το ιντερνέτ, το 6% με κάποιου είδους ευρεσιτεχνία και το 8% θα βοηθούσε έναν φίλο ή γονέα με το επάγγελμα του.

Εικόνα 12 : Επιλογή δραστηριοτήτων σε περίπτωση διάθεσης επιπλέον ελεύθερου χρόνου

4. Συμπεράσματα- Παρατηρήσεις

Από τη στατιστική ανάλυση, όπως αυτή παρουσιάστηκε παραπάνω, προκύπτει ότι τα δύο φύλα (άνδρες - γυναίκες) αντιπροσωπεύονται κατά τον ίδιο περίπου βαθμό στην έρευνα. Το 92% των συμμετεχόντων ήταν ηλικίας μεταξύ 18 και 24 ετών, ενώ οι ερωτηθέντες άνω των 24 ετών αποτελούν ένα μικρό ποσοστό του δείγματος (ποσοστό 8%). Επιπλέον, αξίζει να τονίσουμε ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες ήταν φοιτητές του τμήματος ΕΠΔΟ (Εφαρμογών Πληροφορικής στη Διοίκηση και Οικονομία).

Αναφορικά με την ποσότητα ελεύθερου χρόνου που διαθέτουν οι φοιτητές του ΤΕΙ σε καθημερινή βάση και όπως αυτό αποτυπώνεται στην παρούσα έρευνα, παρατηρούμε ότι ο ελεύθερος χρόνος καταλαμβάνει μεγάλο μέρος της ημέρας. Είναι αξιοσημείωτο ότι το 52% των ερωτηθέντων απάντησε ότι διαθέτει οκτώ (8) και πλέον ώρες ελεύθερου χρόνου σε καθημερινή βάση, ενώ εξίσου αρκετοί είναι και αυτοί που διαθέτουν έξι (6) ώρες (ποσοστό 31%).

Η ύπαρξη αρκετού ελεύθερου χρόνου εξηγεί ενδεχομένως και τον μεγάλο αριθμό των ερωτηθέντων οι οποίοι δήλωσαν ότι επιδίδονται σε ενασχολήσεις πέραν των φοιτητικών τους υποχρεώσεων (ποσοστό 73%). Επιπρόσθετα, στο ερώτημα για το πόσο χρόνο διέθεσαν για μία ενασχόληση κατά τον ελεύθερό τους χρόνο τον τελευταίο μήνα τρεις στους δέκα περίπου (ποσοστό 28%) δήλωσαν ότι διέθεσαν πάνω από 4 ώρες τη μέρα ή 100 το μήνα. Η παραπάνω απάντηση μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι φοιτητές επιλέγουν να διαθέσουν ένα μέρος αυτού του αντικειμενικά μεγάλου ποσού ημερήσιου ελεύθερου χρόνου σε κάποιο συγκεκριμένο χόμπι ή ενασχόληση που τους αντιπροσωπεύει. Οι επικρατέστερες ασχολίες των φοιτητών κατά τον ελεύθερό τους χρόνο, όπως αυτές προκύπτουν από την στατιστική ανάλυση, είναι η συζήτηση με φίλους (ποσοστό ενασχόλησης 31,15%), το ιντερνέτ (25,14%), η διασκέδαση (19,67%) και ο αθλητισμός (14,75%).

Αναφορικά με την οικονομική ευχέρεια, παρατηρούμε ότι μεγάλο μέρος των φοιτητών που έλαβαν μέρος στην έρευνα (59%) δεν βασίζεται μόνο στο χαρτζιλίκι που λαμβάνει από τους γονείς. Αυτό σημαίνει ότι οι φοιτητές είναι υποχρεωμένοι να αναζητήσουν με άλλους τρόπους τους απαραίτητους πόρους για να συντηρηθούν,

όπως για παράδειγμα να αναζητήσουν κάποια εργασία. Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι οι μισοί περίπου ερωτηθέντες (53%) ανέφεραν ότι δεν θα αναλάμβαναν κάποια άλλη δραστηριότητα κατά τον ελεύθερο τους χρόνο ακόμα και αν είχαν την οικονομική ευχέρεια για να το πράξουν.

Ακόμα, από την στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων προκύπτει ότι σημαντικός παράγοντας για την μη ανάληψη δραστηριοτήτων αποδεικνύεται ο παράγοντας της έλλειψης υποδομών στο Μεσολόγγι, καθώς μεγάλο μέρος δήλωσε ότι οι υποδομές σχετικές με τον ελεύθερο χρόνο δεν είναι επαρκείς (66%), ενώ μόλις το 12% απάντησε ότι είναι ικανοποιημένο με τις υπάρχουσες υποδομές. Η απάντηση σε αυτή την ερώτηση αποδεικνύεται ακόμη πιο σημαντική εάν λάβουμε υπόψη μας τις απαντήσεις που δόθηκαν στην ανοιχτή ερώτηση (ερώτηση 20). Η συντριπτική πλειοψηφία απάντησε ότι ο κύριος λόγος που αισθάνεται κατά καιρούς πλήξη και ανία είναι η έλλειψη υποδομών και ερεθισμάτων που προσφέρει η πόλη του Μεσολογγίου σε συνάρτηση με την μεγάλη ποσότητα διαθέσιμου ελεύθερου χρόνου.

Τέλος, όσον αφορά τη σχέση της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου με τις φοιτητικές υποχρεώσεις παρατηρείται ότι ένα μεγάλο ποσοστό (91%) επιδίδεται σε ενασχολήσεις που έχουν ρόλο υποστηρικτικό ως προς τις φοιτητικές του υποχρεώσεις ή σε ενασχολήσεις που δεν επηρεάζουν αρνητικά τις εν λόγω υποχρεώσεις. Επιπρόσθετα, αρκετοί δηλώνουν (72%) ότι οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου έχουν ως σκοπό την άμεση ευχαρίστηση παρά ένα μακροπρόθεσμο στόχο, απάντηση που ενδεχόμενος συνδυάζεται και με τις διαπιστώσεις που προηγούνται, ότι δηλαδή ο ελεύθερος χρόνος και οι δραστηριότητες που επιλέγονται κατά τη διάρκεια αυτού, επιλέγονται ως υποστηρικτικές και ως μη υπονομευτικές απέναντι στις υποχρεώσεις της σχολής.

5. Παράρτημα

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Σας παρακαλώ να συμπληρώσετε το παρόν ερωτηματολόγιο συμβάλλοντας έτσι στην εκπόνηση της πτυχιακής μου εργασίας

1) Φύλο

Ανδρας
Γυναίκα

2) Ηλικία

18-20
20-22
22-24
24+

3) Κατάσταση οικογενείας

Γονείς μαζί
Γονείς διαζευγμένοι
Δεν απαντώ

4) Έχετε αδέρφια?

Ναι
Όχι

5) Αν ναι, ποιος είναι ο αριθμός τους?

1
2
3
4+

6) Ποιο είναι το μορφωτικό επίπεδο των γονέων σου? (Αν διαφέρει σημείωσε και των δύο)

Απόφοιτοι Γυμνασίου
Απόφοιτοι Λυκείου
Απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης
Άλλο

7) Σε ποιο τμήμα του ΤΕΙ φοιτάτε?

.....

8) Πόσος ελεύθερος χρόνος είναι διαθέσιμος για εσάς καθημερινά?

2 ώρες
4 ώρες
6 ώρες
8 ώρες +

9) Επιδίδεστε σε ενασχολήσεις πέραν των φοιτητικών σας υποχρεώσεων?

Ναι
Όχι

10) Σημειώστε σε ποια από τις παρακάτω πιθανές ασχολίες επιδίδαεστε περισσότερο (μέχρι 2 τα πιο επικρατέστερα).

Αθλητισμός
Συζήτηση με φίλους
Διάβασμα βιβλίων (σχετικών με το αντικείμενο της σχολής)
Διασκέδαση
Internet
Ταξίδια
Κάποιου είδους ευρεσιτεχνία
Βοηθάω κάποιο γονέα ή φίλο με το επάγγελμά του

11) Βάλτε σε σειρά προτεραιότητας ως προς τον βαθμό ενασχόλησης με αυτά τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα.

Αθλητισμός
Συζήτηση με φίλους
Διάβασμα βιβλίων (ανεξάρτητων από το αντικείμενο της σχολής)
Διασκέδαση
Internet
Ταξίδια
Κάποιου είδους ευρεσιτεχνία
Βοηθάω κάποιο γονέα ή φίλο με το επάγγελμά του

12) Ποιο είναι το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα που διαθέσατε για μια ενασχόληση τον τελευταίο μήνα?

1 ώρα την ημέρα ή 20 ώρες το μήνα
2 ώρες την ημέρα ή 50 ώρες το μήνα
3 ώρες την ημέρα ή 80 ώρες το μήνα
4+ ώρες την ημέρα ή 100+ ώρες το μήνα

13) Για την ανάληψη μιας δραστηριότητας είναι καθοριστικό στοιχείο η συμμετοχή ενός οικείου προσώπου?

Συμφωνώ
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Διαφωνώ

14) Οι δραστηριότητες που επιλέγεις αποβλέπουν σε.....

Άμεση ευχαρίστηση
Μακροπρόθεσμο στόχο

15) Από πού απορρέουν οι οικονομικές σας απολαβές?

Δουλειά
Χαρτζιλίκι γονέων
Και τα δύο

16) Υπάρχουν δραστηριότητες στις οποίες θα λάμβανες μέρος αν είχες μεγαλύτερη οικονομική ευχέρεια? Αν ναι σε ποιες?

Όχι
Ναι

17) Η έλλειψη απαραίτητων υποδομών στο Μεσολόγγι σε απόθησε/ στάθηκε ως εμπόδιο για την ενασχόληση σε κάποιες δραστηριότητες?

Συμφωνώ
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Διαφωνώ

18) Οι ενασχολήσεις στον ελεύθερό σου χρόνο σε βοηθούν ψυχολογικά στις φοιτητικές σου υποχρεώσεις ή αντιθέτως σε απομακρύνουν και δυσκολεύουν την ομαλή διεξαγωγή αυτών?

Με βοηθούν
Ούτε με βοηθούν ούτε με δυσκολεύουν
Με δυσκολεύουν

19) Αν σου δίνονταν υποθετικά 10 ώρες παραπάνω την εβδομάδα σε ποια δραστηριότητα θα έδινες προτεραιότητα?

Αθλητισμός
Συζήτηση με φίλους
Διάβασμα βιβλίων (σχετικών με το αντικείμενο της σχολής)
Διασκέδαση
Internet
Ταξίδια
Κάποιου είδους ευρεσιτεχνία
Βοηθάω κάποιο γονέα ή φίλο με το επάγγελμά του

20) Συμβαίνει καμιά φορά να έχεις μεν ελεύθερο χρόνο αλλά να μην ξέρεις τι να κάνεις, να αισθάνεσαι ανία, πλήξη και καμία όρεξη για τίποτα? Που το αποδίδεις? Τι κάνεις για να το αποφύγεις?

.....
.....

21) Σχόλια/ Παρατηρήσεις

.....
.....

6. Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- Ιωάννου Σ. Μαρκαντώνη (επίκουρου καθηγητή εν τω Πανεπιστημίου Πατρών), “*Ο ελεύθερος χρόνος εις τον αιώνα της τεχνικής, Συμβολή εις την παιδαγωγικήν της σχολής*”, Αθήναι 1973
- Γιάννης Γ. Μυριζάκης, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, “*Ελεύθερος χρόνος των νέων, Ψυχαγωγικές και Αθλητικές δραστηριότητες*”, Αθήνα 1997
- Δημήτρης Τσαρδάκης (Διδάκτορας φιλοσοφίας), “*Ο άνθρωπος στα δίχτυα της Manipulation*”, Αθήνα 1983, Σκαρβαβίος
- Gianni Toti, “*Ο ελεύθερος χρόνος*”, δεύτερη έκδοση, Εκδόσεις Μνήμη, Αθήνα 1985
- Norbert Elias, “*Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*”, Εκδόσεις Δρομέας, Αθήνα 1998
- Αλεξάνδρα Κορωναίου, “*Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*”, μετάφραση: Κική Καψαμπέλη, Γιάννης Σταυρακάκης, Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 1996
- Γεώργιος Ε. Κρασανάκης, “*Κοινωνιοπαιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου: τα αποτελέσματα μιας ελληνικής έρευνας*”, Αθήνα 1984
- Ζαν Καζνεβ, Νταβιντ Βικτόροφ, “*Βασικά θέματα της κοινωνιολογίας και κοινωνιολογικό λεξικό*”, μετάφραση: Νικόλαος Ψυρούκης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1988

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- George Lerbet, “*Les loisirs des jeunes*”, Paris, Editions Universitaires, 1967
- Joffre Dumazedier, “*Vers une civilisation du loisir ?*”, Paris, Editions du Seuil, 1972